

ÎNCERCĂRI DE SISTEMATIZARE A ORAȘULUI IAȘI ÎN PERIOADA DOMNILOR FANARIOTE

Bobi APĂVĂLOAEI¹

Cuvinte cheie: *Domnii fanariote, Iași, urbanism, sistematizare, trama stradală, aducțiune apă, igienă publică*

Keywords: *Phanariotes' reign, Iași, urbanism, systematization, street plot, water adduction, public hygiene*

I. Istoriografia problemei

Problema sistematizării orașului Iași a fost abordată de-a lungul timpului de numeroși istorici. În paginile celor mai multe articole și cărți închinat orașului se pot întâlni amănunte referitoare la felul în care domnii Moldovei au intervenit pentru a reglementa și îmbunătăți locuirea în sânul orașului.

Pentru perioada de dinaintea Primului Război Mondial au rămas de referință lucrările lui N. A. Bogdan, jurist în cadrul Primăriei Iași. Bun cunoscător al Arhivei Primăriei Iași, dar și a numeroase alte lucrări despre vechea capitală a Moldovei, autorul a surprins intervențiile domniei în domenii precum întreținerea tramei stradale, asigurarea alimentării cu apă sau menținerea curățeniei orașului².

Pe parcursul perioadei interbelice câțiva istorici și pasionați de istoria orașului au pus bazele *Muzeului Municipal din Iași*, cu scopul de a aduna și publica o gamă cât mai variată de informații referitoare la trecutul așezării. Astfel, în revista „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal din Iași” se pot regăsi studii și documente ce ilustrează modul în care era administrată capitala de odinioară a Moldovei³. Evoluția teritorială a orașului în secolele XIV-XIX a fost dezbătută în studii speciale de V. Tufescu⁴ și E. Petrov⁵, iar C. I. Andreescu⁶ a întocmit un studiu

¹ Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, Academia Română, Filiala Iași, IAȘI.

² N. A. Bogdan, *Orașul Iași, odinioară și azi*, Iași, Editura Tipografia Națională, 1904; Idem, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială, ilustrată*, Iași, Editura Tipografia Națională, 1913.

³ Ioan Neculce. Buletinul muzeului municipal din Iași, fascicula 1-9, Iași, 1921-1933.

⁴ V. Tufescu, *Iașii și orașele din nordul Moldovei*, Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, 1932.

⁵ E. Petrov, *Din evoluția urbanistică a orașului Iași*, Iași, Tipografia Al. Țerek, 1936.

⁶ C. I. Andreescu, *Știri noi asupra aducerii apei în Iași în cursul sec. XVIII și la începutul sec. XIX*,

temeinic despre alimentarea orașului cu apă în veacul al XVIII-lea. După al Doilea Război Mondial, studiile, articolele și cărțile dedicate istoriei Iașilor s-au înmulțit. Dan Bădărău și Ioan Caproșu au reluat și aprofundat aspecte din istoria locală dezbătute în perioada interbelică. Autorii au prezentat modul cum a evoluat de-a lungul evului mediu înfățișarea orașului, ulițelor, palatelor domnești și boierești, bisericilor, caselor de negustori și meșteșugari⁷.

Aspectele legate de organizarea internă a orașului, de modul cum au fost rezolvate problemele edilitare, au fost abordate și în monografia coordonată de profesorii C. Cihodaru și Gh. Platon. Apariția și evoluția orașului, întreținerea tramei stradale, alimentarea cu apă, iluminatul și igiena publică au fost dezbătute în paginile acestei lucrări⁸.

În monografia arheologică a Iașilor întocmită de Al. Andronic au fost aduse noi amănunte în legătură cu geneza și dezvoltarea orașului în perioada medievală. În cuprinsul cărții se găsesc amănunte despre configurația orașului, a ulițelor, a locuințelor și a primelor aducțiuni de apă⁹.

Prezentarea fostei capitale a Moldovei folosind atât informațiile documentare, cât și date arheologice este continuată, în prezent, de dr. Stela Cheptea. În studiile și articolele sale, autoarea a descris, pe baza propriilor investigații arheologice, felul în care au evoluat locuințele orașului, lăcașele de cult, trama stradală și aprovizionarea cu apă¹⁰.

în *Arhiva Românească*, III, București, 1939.

⁷ D. Bădărău, I. Caproșu, *Iașii vechilor zidiri până la 1821*, Iași, Editura Junimea, 1974. Forma originală a lucrării concepută de D. Bădărău a văzut lumina tiparului abia în anul 2010, sub titlul D. Bădărău, *Istoria Iașilor până la 1821*, ediție îngrijită de M. R. Iacoban, București, Editura Academiei, 2010.

⁸ C. Cihodaru, Gh. Platon (red. resp.), *Istoria orașului Iași*, vol. I, Iași, Editura Junimea, 1980.

⁹ Al. Andronic, *Iașii până la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție*, Iași, Editura Junimea, 1986.

¹⁰ Al. Andronic, E. Neamțu, S. Cheptea, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1961-1967*, în *ArhMold*, IX, 1980, p. 103-120; Al. Andronic, S. Cheptea, *Curtea domnească din Iași*, în *RMI*, LIX, 1990, 2, p. 1-20; S. Cheptea, *Biserica romano-catolică „Adormirea Maicii Domnului” din Iași*, în *Europa XXI*, III-IV, 1994-1995, p. 277-288; Eadem, *Cercetări arheologice*, în *Europa XXI*, III-IV, 1994-1995, p. 289-292; Eadem, *Din nou despre începuturile Iașilor*, în *Historia Urbana*, V, 1997, 2, p. 157-165; Eadem, *Șase veacuri de istorie*, în *Catedrala romano-catolică Iași*, vol. coord. de D. Doboș, Iași, Editura Presa Bună, 2005, p. 9-61; Eadem, *Strada – element de civilizație urbană*, în *Politică, diplomatie și război. Profesorul Gheorghe Buzatu la 70 de ani*, vol. coordonat de Sorin Liviu Damean și Marusia Cîrstea, Craiova, Editura Universitaria, 2009, p. 69-82; S. Cheptea, B. Apăvăloaei, *Despre „locul” catolicilor din Iași*, în *Monumentul*, VII, 2006, p. 483-492; Idem, *Iașii – un oraș european*, în *Monumentul*, IX, 2008, p. 3-11.

Contribuții substanțiale la modul cum a fost sistematizat orașul, pot fi găsite și în studiile și articolele publicate de cercetători precum Sorin Iftimi¹¹, Cătălin Hriban¹², Laurențiu Rădvan¹³, Petronel Zahariuc¹⁴, Mihai-Cristian Amărieuței¹⁵, Sorin Grigoruță¹⁶, Iulia Brătescu¹⁷, Doina Mira Dascălu¹⁸ sau Nicolae Peiu și Dionisie Simionescu¹⁹.

II. Aspecte privind sistematizarea unor capitale europene pe parcursul secolului al XVIII-lea

În cursul secolelor XVII-XVIII orașe precum Lisabona, Madrid, Londra, Paris, Berlin, Viena, Istanbul, București sau Iași și-au consolidat statutul de capitală a statelor din care făceau parte. Devenind capitale, aceste orașe au intrat sub administrarea directă a puterii centrale, autoritatea locală, orașenească, rezumându-se de multe ori la un organism cel mult consultativ²⁰. Împărații, sultanii, regii sau domnii au investit resurse considerabile în înfrumusețarea orașelor de reședință cu clădiri reprezentative, menite să ilustreze rangul sau statutul social al comanditarului. În aproape toate capitalele, reședințele regale s-au dublat. Pe lângă reședința consacrată din oraș, regii au dispus construirea în vecinătatea capitalelor a unor palate înconjurate cu parcuri foarte mari, destinate relaxării și petrecerii timpului liber²¹.

Atunci când a fost posibil, mai ales în urma unor cataclisme naturale, autoritatea centrală a schimbat radical înfățișarea capitalelor. Cele mai cunoscute

¹¹ S. Iftimi, *Cercetări cu privire la istoria bisericilor ieșene*, Iași, Editura Trinitas, 2008.

¹² C. Hriban, *Iași în secolele XV-XVIII. Elemente de topografie istorică*, Suceava, Editura „Karl A. Romstofer”, 2012.

¹³ L. Rădvan, *Orașul din spațiul românesc între Orient și Occident*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2007; Idem, *Orașe vechi, orașe noi în spațiul românesc. Societate, economie și civilizație urbană în prag de modernitate (sec. XVI - jum. sec. XIX)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2014.

¹⁴ P. Zahariuc, *De la Iași la Muntele Athos*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2008.

¹⁵ M.-C. Amărieuței, *Vechi și nou în Iași din vremea lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica. Observații preliminare*, în *Civilizație urbană din spațiul românesc în secolele XVI-XVIII. Studii și documente*, volum editat de L. Rădvan, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2006, p. 179-202.

¹⁶ S. Grigoruță, *Boli, epidemii și asistență medicală în Moldova (1700-1831)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2017.

¹⁷ I. Brătescu, *Mahalaua Muntenimii. Iași de la jumătatea secolului al XVII-lea până la 1831*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2016.

¹⁸ D. M. Dascălu, *Paralelă între caracteristicile urbane ale Iașilor și cele ale ariilor europene de centru și de sud-est, în veacurile XVII-XVIII*, în *Historia Urbana*, XIV, 2006, 1, p. 21-32; Eadem, *Reconstituirea planului Iașilor din veacul al XVIII-lea*, în *Historia Urbana*, XIV, 2006, 2, p. 293-320.

¹⁹ N. Peiu, D. Simionescu, *Lungul drum al apei pentru Iași. Istoricul alimentării cu apă și canalizării dulcelui târg*, Iași, Editura Gama, 1995.

²⁰ A. Toynbee, *Orașe în mișcare*, București, Editura Politică, 1979, p. 100.

²¹ L. Benevolo, *Orașul în istoria Europei*, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 147.

exemple sunt ale orașelor Londra și Lisabona. Londra a ars aproape în totalitate, în anul 1666, după o vară secetoasă, incendiul fiind favorizat de vântul puternic și abundența lemnului din structura clădirilor din oraș. Prin *Act of Rebuilding of the City of London*, din 1667, s-a păstrat vechiul plan cadastral, dar s-au luat măsuri pentru a se împiedica izbucnirea altor incendii devastatoare. S-a reglementat lărgimea străzilor și înălțimea clădirilor, s-a impus folosirea exclusivă ca materiale de construcții a pietrei și cărămidei și acoperirea caselor cu țiglă. S-a canalizat fluviul Tamisa, s-au construit poduri de piatră și s-au rezervat terenuri pentru clădiri reprezentative ale orașului. În final au fost trasate principalele căi de expansiune ale orașului, respectate până spre mijlocul secolului al XIX-lea. În urma acestor măsuri, Londra a ajuns la începutul veacului al XIX-lea cel mai mare oraș al Europei²².

Lisabona a suferit în 1755 de pe urma unui cutremur devastator, urmat de un incendiu care a durat 5-6 zile. Reconstrucția a început în anul 1758, după ce a fost regândit, în detaliu, planul orașului. Nimic din vechea structură a așezării nu a supraviețuit. A fost nivelat teritoriul capitalei, după care s-au trasat principalele artere sub forma unei imense table de sah. Planul prevedea o arhitectură cu program, nu numai pentru piețe, ci și pentru ansamblul străzilor. Arhitecții și inginerii contractați au adoptat sistemul costisitor al canalelor colectoare construite sub străzi, cu racordarea imobilelor riverane. Noua Lisabonă este un rezumat al tuturor experiențelor din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Reconstrucția îndrăzneță a capitalei a inspirat aproape pretutindeni urbanismul Europei veacului al XIX-lea²³.

Dar marea majoritate a capitalelor Europei nu au trecut prin distrugerii care să permită reorganizarea din temelie a orașelor. În aceste cazuri autoritatea centrală a trebuit să înlăture treptat moștenirea Evului Mediu: străzi întortocheate și înguste, lotizare excesivă, lipsa canalizării și a apei potabile, absența unei viziuni unitare asupra evoluției așezării. Exemplul elocvent pentru acest caz este Parisul secolului al XVIII-lea. Regii Franței, mai ales Ludovic al XIV, s-au preocupat să dea strălucire curții de la Luvru, din interiorul orașului. În paralel, însă ei au ridicat la Versailles un imens complex aulic, capabil să găzduiască 10 mii de persoane, menit să ferească curtea franceză de aerul nociv al capitalei. În Paris, regele a dispus construirea de mari bulevarde și promenade pe vechile fortificații, porțile incintei au fost înlocuite cu arce de triumf, au fost create cinci piețe regale, un vast ansamblu de cheiuri și câteva poduri fără case. S-a impus lărgirea și îndreptarea unor străzi vechi și construirea noilor imobile doar după anumite modele. Cu toate acestea, doar piețele și marile bulevarde pariziene erau pavate înainte de mijlocul secolului

²² *Ibidem*, p. 151; J. L. Harouel, *Istoria urbanismului*, București, Editura Meridiane, 2001, p. 93-95.

²³ P. Chaunu, *Civilizația Europei Clasice*, vol. I, București, Editura Meridiane, 1989, p. 376-378; J. L. Harouel, *op. cit.*, p. 92-93.

al XVIII-lea. Alimentarea cu apă era o problemă stringentă. Abia în 1782 Parisul a fost dotat cu două pompe de apă, care deserveau mai ales cartierele bogate. Până atunci s-a folosit apa din Sena, distribuită de douăzeci de mii de sacagii, care transportau aproximativ 15 milioane de litri pe zi, făcând vreo treizeci de drumuri pe zi, în medie cu șaizeci de căldări²⁴.

La sfârșitul secolului al XVII-lea Imperiul Otoman a început să cedeze teritorii din Europa Centrală în favoarea Imperiului Habsburgic. Pentru a neutraliza amenințarea austriacă, otomanii au căutat să strângă relațiile diplomatice cu Franța. Contactul cu mediul francez a avut un impact deosebit asupra societății otomane. În foarte scurt timp s-a creat obiceiul ca tinerii din familiile importante ale Imperiului să fie trimiși la Paris pentru acomodarea cu valorile occidentale. Întorși acasă, la Istanbul, ei au înfrumusețat capitala după modele franceze. Sultanul și înalții demnitari turci au construit palate și conace pe malul Bosforului, în afara orașului, imitând planurile complexelor franceze. În Istanbul au apărut numeroase construcții ridicate în stilul baroc, cu capitele compozite, cu decorațiuni în forma cochiliei de scoică, a literelor „S” și „C”²⁵.

Din acest mediu au fost recrutați pe parcursul secolului al XVIII-lea domnii pentru tronurile Moldovei și Țării Românești. Ajunși în scaunele de la București și Iași, domnii fanarioți au încercat să copieze stilul de viață otoman cu influențe franceze. Au renovat și extins Curțile domnești de la Iași și București. În jurul orașelor de reședință, după moda franceză și constantinopolitană, au ridicat Curți sezoniere, palate de vară, foisoare, în mijlocul unor întinse grădini cu specii de plante exotice și jocuri de apă. Capitalele principatelor s-au bucurat de grija noilor domni, fiind împodobite cu biserici și palate ridicate în stilul barocului constantinopolitan. Drumurile și piețele au fost periodic reparate și îndreptate, iar pentru construcția imobilelor s-a recomandat folosirea materialelor rezistente la foc. Aprovizionarea cu apă proaspătă a orașului s-a făcut cu mare cheltuială prin aducțiuni cu ajutorul olanelor de lemn sau de lut. Păstrarea curățeniei în oraș a fost reglementată pentru a împiedica izbucnirea și răspândirea epidemiilor²⁶.

²⁴ L. Benevolo, *op. cit.*, p. 143-147; J. L. Harouel, *op. cit.*, p. 77-81; P. Chanu, *Civilizația Europei în Secolul Luminilor*, vol. II, București, Editura Meridiane, 1986, p. 139-175.

²⁵ M. Gul, *The emergence of modern Istanbul. Transformation and modernization of a City*, London-New-York, Tauris Academic Studies, 2009, p. 7-39.

²⁶ R. Theodorescu, *Sensibilități, monumente și ctitori în veacul fanariot*, în Idem, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800)*, Iași, Princeps Edit, 2006, p. 375-446.

III. Măsuri edilitare în epoca fanariotă

1. Întreținerea tramei stradale

La începutul secolului al XVIII-lea, trama stradală a capitalei Moldovei era deja constituită și se suprapune în linii mari cu rețeaua de drumuri existentă astăzi. Actele de cancelarie interne, descrierile călătorilor străini, precum și planurile orașului întocmite în veacul al XVIII-lea arată că urbea cuprinsese în marginile ei întreaga suprafață a terasei inferioare a Bahluiului, fiind într-o permanentă ofensivă către nord, spre dealul Copou, către est, peste apa Cacainei, spre dealul Tătărași, dar și spre sud, peste râul Bahlui, spre Frumoasa și Galata²⁷. Ocupând o suprafață relativ întinsă, domnia s-a preocupat să asigure un minim de condiții pentru a înlesni comunicarea în cuprinsul târgului, prin amenajarea principalelor ulițe, astfel încât acestea să reziste traficului sporit și anotimpurilor umede, când excesul de apă din precipitații și topirea zăpezii transformau capitala într-o imensă mocirlă.

Încă din secolul al XVII-lea, domnii Moldovei au încercat să găsească soluții pentru a menține drumurile practicabile indiferent de intensitatea traficului și mai ales de nivelul precipitațiilor. Relatările călătorilor străini din această perioadă menționează efortul domniei de a ține în bună stare arterele orașului prin pavarea lor cu piatră și bârne din lemn, după sistemul podurilor. Conrad Iacob Hildebrandt a sesizat în 1656 că „în diferite părți ale orașului străzile au un pod de bulumaci în loc de pardoseală de piatră”²⁸. Călătorul otoman Evlia Celebi a găsit, în 1659, un număr de circa „700 de ulițe curate, largi și acoperite cu scânduri”²⁹. Secretarul De La Croix a constatat în 1675 că „străzile, pe care noroiul le face aproape de nerecunoscut iarna, sunt atât de pline de praf vara, încât nu se mai vede chiar nimic. Cele mai des folosite sunt acoperite de trunchiuri și rădăcini de copaci, așezați unul după altul, în chip de pardoseală, pentru a le face accesibile”³⁰. În jurul anului 1700 starețul Leontie, remarca cu amărăciune că străzile capitalei au fost în trecut acoperite cu piatră, aspect care cu greu mai poate fi observat în prezent: „străzile fuseseră pardosite cu piatră, astăzi însă totul s-a nărui; abia mai este urmă că au fost acoperite cu piatră”³¹.

²⁷ Pentru întinderea teritorială a orașului în secolul al XVIII-lea, pe lângă monografiile consacrate, v. și D. M. Dascălu, *Paralelă între caracteristicile urbane ...*, p. 21-32; Eadem, *Reconstituirea planului Iașilor...*, p. 293-320; L. Rădvan, M. Rădvan, *Cu privire la organizarea spațiului urban în Țara Moldovei în evul mediu*, în *AȘUI, Istorie*, LIX, 2013, p. 61-98.

²⁸ *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, volum îngrijit de Maria Holban, București, Editura Științifică, 1973, p. 596.

²⁹ *Ibidem*, vol. VI, partea a II-a, îngrijit de Mustafa Ali Mehmet, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 477.

³⁰ *Ibidem*, vol. VII, volum îngrijit de Maria Holban (red. resp.), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 260.

³¹ *Ibidem*, vol. VIII, volum îngrijit de Maria Holban (red. resp.), București, Editura Științifică și

În perioada domniilor fanariote străzile și piețele capitalei au fost amenajate exclusiv cu bârne din lemn, renunțându-se la orice inițiativă de a pava cu piatră drumurile. Ruggiero Giuseppe Bascovich a notat, în anul 1762, că a fost în plimbare pe diferite străzi din Iași „și cele mai însemnate sunt toate podite și acoperite cu trunchiuri de copaci lungi și subțiri ca și când ar fi tot atâtea păduri”³², aspect remarcat, în același an, și de lady Clarissa Porter³³. Baronul Francois de Tott surprins de modul ieșit din comun de a amenaja drumurile a fost lămurit că „aceste lemne așezate unele de altele de-a curmezișul drumului acopereau toate străzile din cauza pământului noroios pe care este clădit orașul”³⁴. Kajetan Chrzanowski³⁵, Leyon Pierce Balthasar von Campenhausen³⁶, Armand Emmanuel du Plessis³⁷, Johann Christian von Struve³⁸, Joseph Parant³⁹ au observat, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, avantajele și mai ales neajunsurile podirii cu bârne a principalelor ulițe ale capitalei. Călători precum Heinrich von Reimers insistă asupra dezavantajului folosirii bânelor de lemn la pardosirea străzilor: „ulițele nu sunt prea largi...cea mai mare parte sunt podite cu bârne înguste sau cu scânduri, așa că pe vreme frumoasă se merge foarte plăcut, ușor. Dar cum orașul este așezat într-o adâncitură, aproape chiar într-o mlaștină, după cea mai mică ploaie ulițele devin grozav de noroioase. Dacă plouă tare, scândurile sunt ridicate de ape și plutesc în toate părțile pe ulițe”⁴⁰. Medicul Andreas Wolf găsea în modul de amenajare a drumurilor, la anul 1800, una din cauzele majore ale epidemiilor din Iași: „al doilea neajuns, tot atât de dăunător sănătății, îl constituie canalele care traversează aproape toate ulițele orașului. Este drept că ele sunt peste tot acoperite cu așa-zise dulapuri de lemn, încât fiecare uliță ajunge a fi un pod ce se leagă de celelalte. Dar cum se depune doar puțină grijă sau chiar deloc pentru curățirea acestor canale, ele se umplu cu atât de multe necurătenii, încât, mai ales după ploi stăruitoare, lemnele acestor poduri sunt ridicate în sus de presiunea murdăriei adunate ce se umple cu apă, iar trecătorii și trăsurile siliți să înoate aproape sau să treacă prin vad”⁴¹.

Enciclopedică, 1983, p. 189.

³² *Ibidem*, vol. IX, volum îngrijit de Maria Holban (red. resp.), București, Editura Academiei Române, 1997, p. 481.

³³ *Ibidem*, p. 492.

³⁴ *Ibidem*, p. 606.

³⁵ *Ibidem*, vol. X, partea a I-a, volum îngrijit de Maria Holban (red. resp.), București, Editura Academiei Române, 2000, p. 449.

³⁶ *Ibidem*, vol. X, partea a II-a, volum îngrijit de Maria Holban (red. resp.), București, Editura Academiei Române, 2001, p. 876.

³⁷ *Ibidem*, p. 927.

³⁸ *Ibidem*, p. 1118.

³⁹ *Ibidem*, p. 1305.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 1154.

⁴¹ *Ibidem*, p. 1271.

Inconvenientele semnalate de autorii din secolul al XVIII-lea au continuat să existe și în primul sfert al veacului al XIX-lea. Vincenz Battyany⁴², Fiedrich Schmidt⁴³, Adam Neale⁴⁴, Christine Reinhard⁴⁵, Dimitri Bantâș-Kamenski⁴⁶, Alexandre de Moriolles⁴⁷, Pavel Vasilevici Ciceagov⁴⁸, William Wilkinson⁴⁹, William Mac Michael⁵⁰, Feodor Karacsay⁵¹ și Ignati Iakovenko⁵² au identificat și ei în modul de a construi și întreține ulițele, cauzele principale ale răspândirii bolilor în oraș.

Amenajarea și întreținerea ulițelor podite era sarcina exclusiv a domniei. Domnul dispunea fixarea și strângerea unor dări special pentru drumuri. În timpul lui Constantin Mavrocordat, care potrivit *Cronicii Ghiculeștilor* „a acoperit cu scânduri piața cea mare, cu ajutor obștesc, deoarece se făcea mult noroi acolo”⁵³, se cerea, la 8, 10 și 16 octombrie 1741, urgentarea colectării rămășiței din dajdea pentru poduri de la mazili și preoți din ținuturile Iași, Cârligătura, Suceava, Bacău, Putna, Fălcu și Orhei⁵⁴. În același timp, la 13 octombrie 1741 și 4 octombrie 1742 domnul dorea urgentarea sosirii podelelor deja plătite „pentru podurile ce se fac aici în Iași”⁵⁵.

De multe ori domnia numea o comisie, o epitropie, însărcinată cu strângerea dărilor și coordonarea lucrărilor la drumurile capitalei. Astfel, în noiembrie 1764, domnul Grigore Alexandru Ghica, a hotărât, „neputându în fieștecare vreme ca să găscă rânduiala și starea sa, pentru drumuri și poduri, de vreme ce, învechindu-să și stricându-să și iarășu cu multe cheltuiiale înoindu-să și prefăcându-să, pentru neconomia ce era, și dinu vreme în vreme au rămasu în stare rî” să numească o comisie de negustori străini, oameni de cinste și de treabă, care „să strângă la vreme banii ce voru fi rânduți pentru poduri și, ca niște vechili și epitropi fiindu la această

⁴² *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. I (1801-1821), vol. îngrijit de Paul Cernovodeanu (red. resp.), București, Editura Academiei Române, 2004, p. 104.

⁴³ *Ibidem*, p. 170.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 177.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 291.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 403.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 472.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 546.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 626-627.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 731.

⁵¹ *Ibidem*, p. 764.

⁵² *Ibidem*, p. 819.

⁵³ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, Editura Academiei, 1965, p. 353.

⁵⁴ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. V, *Acte interne (1741-1755)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftci, 2001, d. 53, 58 și 74.

⁵⁵ *Ibidem*, d. 61 și 313.

treabă, să aibă purtare de grijă, arătându cătră dumnealui velu vistiernic, carea după vremi să va afla, ca să arate cătră domnie cându va fi trebuință pentru înoitulu podurilor⁵⁶. Letopisețul lui Pseudo-Enache Kogălniceanu a consemnat eforturile lui Grigore Alexandru Ghica de a pava străzile capitalei cu grinzi de lemn: „au scos și o vamă acest domnu, de lua de tot carul ce vine la Eși câte 1 para de bou și câți boi ave carul atâtea parale da. Și orânduisă oameni de treabă de strânge acești bani și cu banii aceștie plăte podeli și făce poduri pe toate ulițele⁵⁷”.

Pentru a evita încurcăturile, neplăcerile cauzate de strângerea taxelor, spre finalul secolului al XVIII, venitul podurilor din Iași era vândut unui mare boier timp de 12 luni. Un astfel de document se păstrează din 1 iulie 1797, când Neculai Ruset, fost mare vornic, a cumpărat venitul podului pe un an cu suma de 10.050 lei⁵⁸. La 1 iunie 1802, Constantin Balș, fost mare logofăt a cumpărat și el venitul podurilor din Iași cu suma de 13.000 lei⁵⁹. În ambele documente se specifică numărul și valoarea taxelor ce pot fi încasate, garanțiile depuse de cumpărător, precum și cuantumul ratelor lunare ce trebuie achitate de achizitor.

Începutul secolului al XIX-lea înregistrează și una dintre cele mai mari campanii de podire a ulițelor capitalei. Cronicarul Manolachi Drăghici menționează că în vremea lui Alexandru Moruzi s-au îndreptat și reparat străzile, s-au dărâmat construcțiile ce încălcase ulițele și a reorganizat Casa podurilor: „după aceasta Moruzi și-a îndreptat atenția și asupra stării de nesuportat a străzilor, pe care nu era posibil să circule trăsurile în timpul noroiului care se făcea din cauza adânciturilor de la roțile carelor și trăsurilor, mai ales toamna la întoarcerea căraușilor din Țara de Jos. Până atunci numai o bucățică din Ulița Mare era podită în întregime cu grinzi de stejar puse de-a curmezișul, din partea curții până la biserica Sf. Nicolae cel Sărac și de la Podul Vechi până la Vamă...Atunci s-a apucat și de îndreptarea ulițelor, pe unele pardosindu-le cu lemn, pe altele cu moloz de la Curte. A desființat în același timp numeroase barăci și foșoare sau cerdace ce atârnav până la jumătatea drumului...S-a înființat mai apoi Nazaria de poduri, o activitate foarte bănoasă care a ținut până la introducerea Regulamentului Organic. Ea era aprovizionată cu tot ceea ce trebuia pentru înfrumusețarea orașului, având pentru aceasta la dispoziție sate întregi scutite de către nazir, precum și păduri de unde la nevoie se tăia lemnul cuvenit. În acea însemnată slujbă se rânduiau numai

⁵⁶ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VI, *Acte interne (1756-1770)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftci, 2004, d. 616.

⁵⁷ Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întâi și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod (1733-1774)*, ediție critică de Aurora Ilieș și Ioana Zmeu, București, Editura Minerva, 1987, p. 117.

⁵⁸ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. X, *Acte interne (1796-1800)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftci, 2007, d. 117.

⁵⁹ Gh. Ghibănescu, *Varia*, d. CIV, în *IN*, 8, 1930, p. 164-166.

dintre boierii mari și s-a ajuns a se numi un efor care primea un salariu de 100.000 lei pe an⁶⁰.

După domnia lui Alexandru Moruzi și încheierea conflictului ruso-turc din 1806-1812, pe parcursul căruia s-au mai făcut mici reparații la drumuri pentru înlesnirea transportului trupelor⁶¹, Scarlat Alexandru Calimah a reluat acțiunea de podire a ulițelor Iașului în anul 1815. A fost reorganizată Casa podurilor și pusă sub conducerea episcopului Șerban Negel⁶². S-a întocmit o evidență a ulițelor ce au neaparat nevoie de reparație, în urma căreia a rezultat că este nevoie de 36.000 podele pentru acoperirea unei lungimi de 3.600 stânjeni domnești din cei aproximativ 6.000 stânjeni cât numara lungimea totală a străzilor capitalei⁶³. Pentru acoperirea costurilor acestei lucrări s-a dispus efectuarea unei catagrafii a Iașului pentru a impune o taxă specială locuitorilor⁶⁴.

Domnia a rânduit și un grup de meseriași specializați în reparația podurilor. În documentul dat de Grigore Alexandru Ghica în noiembrie 1764 pentru înnoirea și întreținerea podurilor de pe ulițele Iașului, sunt pomeniți meșteri podari conduși de un bulibașă, care aveau ca sarcină să schimbe podelele rupte, căzute, de pe străzile orașului⁶⁵. În condica Visteriei Țării Moldovei de veniturile și lefurile dregătorilor și slujbașilor domniei și ale slujitorilor Curții domnești de la 1 septembrie 1776, este arătat întreg efectivul de slujbași rânduiți cu reparatul podurilor. În frunte era un ciauș de podari ce avea în subordine 20 teslari, 10 toporași, 10 petrari, 20 salahori, toți scutiți de birul Visteriei cu condiția să vegheze la buna rânduială a podurilor și să ajute la stingerea incendiilor. Fiecare dughengiu era dator să măture podul de două ori pe săptămână și nu avea voie să intre cu taraba pe uliță. Pentru luminarea și paza ulițelor orașului pe timp de noapte s-au fixat 21 de fânare repartizate astfel: 3 fânare Târgul de Sus, 1 fânar Târgul Făinei, 3 fânare Ulița Barboiului, 2 fânare la Băibăcărie, 1 fânar la Cizmărie, 5 fânare Târgul de Jos, 4 fânare Podul Vechi, iar pe Ulița Mare 2 fânare. Fiecare proprietar de dugheană era dator să dea opt parale pentru lumânări și șase parale pentru plata osteneții slujbașilor domnești. La răspântii trebuiau rânduite străji cu zapcii de credință care să vegheze pe timpul întunericului⁶⁶. Slujba de căpitan de podari, la fel ca cea de suulgiu, era

⁶⁰ Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, ediție C. Mihăiescu-Gruiu, Gruparea culturală „Europa în România”, 1998, p. 228-229.

⁶¹ *Ibidem*, p. 238.

⁶² *Uricariul. Cuprinzătoriu de brisoave, tratate și alte acte atingătoare de Moldo-Valahia*, vol. V, sub redacția lui Teodoru Codrescu, Iași, Tipografia Buciumul Romanu, 1862, p. 436.

⁶³ *Ibidem*, vol. I, ediția a II-a, p. 232.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 235.

⁶⁵ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VI, d. 616.

⁶⁶ *Ibidem*, vol. VII, *Acte interne (1771-1780)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2005, d. 129 și 221.

foarte respectată. La încetarea activității podarul primea diverse scutiri și facilități de la domnie, așa cum a fost cazul lui Iane Carage⁶⁷ și a fiului său Mihalache⁶⁸. În timpul domniei lui Alexandru Moruzi au fost introduse noi reguli privind iluminatul străzilor și paza orașului. Au fost fixate felinare din 25 în 25 de case, iar la intersecții au fost plasați culucii pentru păstrarea ordinii. Orașul era patrulat noaptea de trei categorii de slujbași: straja Curții, straja hătmăniei și straja agiei, care aveau zone distincte de supravegheat⁶⁹.

Domnii Moldovei au încurajat proprietarii din capitală să deschidă noi ulițe și să lărgescă pe cele vechi. La 3 februarie 1767, Ilie Costache mare vornic și egumenul mănăstirii Trei Ierarhi au convenit să cedeze fiecare câte un stângen pentru deschiderea unei ulițe din dreptul feredeului spre mahalaua din vale⁷⁰. Preoții de la biserica Curelari s-au înțeles cu jupâneasa Maria să lase un loc lat de un stângen și două palme pentru o hudiță care să ducă la biserică⁷¹.

Odată deschisă o uliță, devenea practic imposibil de a o închide sau de a o îngusta. Poate cel mai elocvent exemplu este cel al uliței dintre mănăstirea Trei Ierarhi și locul bisericii catolice din Iași. Cu toate că strada a fost deschisă pe locul catolicilor, biserica catolică nu a mai putut recăpăta terenul în ciuda a numeroase procese și intervenții la domnie. Într-un final, biserica a fost despăgubită cu bani pentru terenul pierdut, dar locul nu a mai fost vreodată recuperat. În motivarea deciziilor au fost invocate nevoia de spații pentru ușurarea circulației locuitorilor și mai ales posibilitatea de a interveni la timp în caz de incendiu⁷².

Nici Mitropolia, a doua instituție din Țara Moldovei în ordinea importanței, nu a găsit „înțelegere” pentru încălcările de ulițe săvârșite. La 19 martie 1775, Grigore Alexandru Ghica a dispus, în urma unor măsurători făcute de boieri hotarnici, ca mitropolitul țării să strice o băcănie făcută pe locul uliței în dreptul Mitropoliei Vechi⁷³. Domnul Alexandru Ioan Calimah, a hotărât la 11 mai 1798, să se facă măsurători la „zidirile ce face preosfinția sa părintele mitropolitul” pe ulița ce coboară din Ulița Mare la vale spre Bahlui și care ar duce la strâmtorare unei străduțe⁷⁴.

Și comunitatea evreiască a fost silită să respecte această regulă. Ancheta făcută de vornicul de poartă Ion Rale la 27 iunie 1791, a arătat că localul „ce-au făcut iudovii, au făcut pe drept locul dughenilor Enciului și la fundu, pe locul

⁶⁷ *Ibidem*, vol. VIII, *Acte interne (1781-1790)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2006, d. 121.

⁶⁸ *Ibidem*, vol. X, d. 22.

⁶⁹ Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 229.

⁷⁰ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VI, d. 764.

⁷¹ *Ibidem*, vol. VIII, d. 221.

⁷² S. Cheptea, *Biserica romano-catolică...*, p. 284-285.

⁷³ *Documente privitoare la istoria orașului Iași...*, vol. VII, d. F.

⁷⁴ *Ibidem*, vol. X, d. 176.

Căldărăriții, ș-au pășit cu facere casii pusti hudița ce de opt palme ce este pintre Școala Jidovească și pintre locul Enciului”. Drept urmare, se propune dărâmarea casei sau găsierea unei căi de compromis cu păgubitul Enciul⁷⁵.

Frații Dima și Constantin, meșteri suiulgii aduși cu mare cheltuială de la Constantinopol, au fost obligați de domnul Grigore Alexandru Ghica să dărâme un gard și o dugheană pe care au construit-o pe lângă biserica Sf. Nicolae Domnesc, blocând astfel o hudiță. În motivarea deciziei se aducea ca argument imposibilitatea vecinilor de a se salva în cazul unui incendiu⁷⁶.

Nici în cazul cumpărării proprietăților aflate de o parte și de alta a unui drum nu se permite desființarea uliței. Este cazul lui Arghiri ban care a cumpărat mai multe proprietăți în Mahalaua Sârbească, pe lângă biserica Sf. Ilie. Pentru a putea înghide o hudiță lată de 9 palme ce trecea printre casele sale, boierul a fost nevoit să ofere la schimb o variantă de traseu pe la marginea proprietății sale⁷⁷.

Cercetările arheologice efectuate în diferite puncte ale orașului au adus date clare privitoare la modul cum erau construite drumurile podite⁷⁸.

În anii 2003-2004, cu ocazia săpăturilor efectuate pentru extinderea și modernizarea Magazinului Moldova, s-a descoperit o porțiune considerabilă din ulița medievală Podul Vechi. Vechea uliță Podul Vechi a fost amenajată începând cu sfârșitul secolului al XVI-lea și prezenta o structură complicată. Pe traseul uliței se făcea un șanț adânc de aproximativ 1 m, până la pământul galben, nederanjat, în care era amplasată infrastructura podului. Un asemenea șanț, hindichi, este menționat documentar chiar la o reparație a Podului Vechi din anul 1756. Domnul Constantin Cehan Racovița a poruncit ca hindichiul Podului Vechi să fie mutat pentru că provoacă stricăciuni pivniței boierului Manolache Costache mare vornic: „au aflat că hindichiul ce l-au făcut ispravnicii podului nu l-au făcut pin mijlocul locului di pod ci l-au făcut spre pivnița dumnealui Manolachi vornic di-i pricinuieste stricăciuni puțului ce are cu apă și pivniții”⁷⁹. Șanțul, adâncitura în pământ, în care era montat podul străzii apare menționat și la călătorii străini. Karl von Gotze observa la sfârșitul secolului al XVIII-lea că „la Craiova este o podea de bârne de-a lungul ulițelor principale care pe mijloc sunt scobite și unde pe sub acele bârne se întinde la mijloc un șanț. Care în București și Iași ar fi tot așa”⁸⁰. În acest șanț era fixată infrastructura podului,

⁷⁵ *Ibidem*, vol. IX, *Acte interne (1791-1795)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2007, d. 20.

⁷⁶ *Ibidem*, vol. VII, d. 268.

⁷⁷ *Ibidem*, d. 19 și 21.

⁷⁸ S. Cheptea, *op. cit.*, 2009, p. 69-82; S. Cheptea, B. Apăvăloaei, *op. cit.*, 2006.

⁷⁹ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VI, d. 44.

⁸⁰ *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 1042. O analiză a drumurilor din Țara Românească vezi la L. Rădvan, *Drumuri de țară și drumuri de oraș în Țara Românească în secolele XVII-XVIII*, în Idem (editor), *Orașul din spațiul românesc între Orient și Occident. Tranziția de la medievalitate la*

care consta din bârne mari de lemn, cu lungimi de 3 m și grosimi de 30 cm, dispuse longitudinal și transversal, prinse între ele în cheotori. În aceste bârne de la bază erau fixați piloni, țărushi de lemn, rotunjiți, înalți de cca. 50 cm și cu diametrul de 20-30 cm. De partea superioară a pilonilor verticali era ancorată calea de rulare a uliței. Pe margini și pe mijloc erau așezate bârne longitudinale, lungi de 3 m, la distanțe de 1,6-1,7 m unele de altele, cât să poată trece două căruțe una pe lângă alta. Între bârnele longitudinale erau fixate transversal scânduri ce formau podeaua propriu-zisă a uliței. Prin șanțul, hindichiul, de sub aceste scânduri se scurgea mizeria orașului, care când nu era îndepărtată producea un miros insuportabil și contribuia la apariția și răspândirea epidemiilor, așa cum remarcă medicul Andreas Wolf⁸¹. Sub podelele străzii descoperită lângă Magazinul Moldova era un strat gros de 40-50 cm de pământ negru, gras, bogat în resturi organice, semn că în ultima perioadă de funcționare ulița nu a mai fost curățată.

Cu prilejul săpăturilor arheologice ocazionate de construcția complexului Palas, a fost descoperită, în lungul străzii Palat, o porțiune dintr-un drum podit construit pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. Drumul a fost construit în condiții diferite față de Podul Vechi, deoarece solul aici era mlăștinos, având în vedere vecinătatea iazului domnesc. Ca urmare, terenul de sub uliță, acoperit în vechime cu gunoi de grajd, a fost nivelat cu un strat de piatră sfărâmată, care era, din loc în loc, transversal pe pantă, fixat cu un garduș din pari subțiri înfiți vertical, uniți printr-o împletură de crengi. Având în vedere terenul moale, infrastructura uliței a fost construită între garduri amplasate pe marginea ei, îngrăditură realizată foarte solid din piloți groși, înfiți în pământ și legați la partea superioară cu scânduri late, așezate orizontal, pe o înălțime de 0,8-0,9 m. Infrastructura uliței podite a fost realizată dintr-un strat de pământ, gros de circa 0,5 m, așezat peste pietrișul acoperit de scânduri și bârne, fixate cu pari de diferite dimensiuni ce făceau legătura cu podina propriu-zisă⁸².

Atât în cazul Podului Vechi din spatele Magazinului Moldova, cât și în cazul Podului (Gunoaielor?) descoperit în lungul străzii Palat, evidențele arheologice au confirmat documentele scrise ce pomenesc nenumărate încălcări ale drumului cu diferite anexe negustorești. Podeaua de lemn a ulițelor analizate era în multe locuri secționată de fundațiile de piatră, mai mult sau mai puțin superficiale, ale construcțiilor orașenilor. În unele cazuri se observă îndreptări ale ulițelor prin îndepărtarea zidărilor de piatră și refacerea podelelor străzilor.

modernitate, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2007, p. 67-114.

⁸¹ *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 1271.

⁸² S. Cheptea, *op. cit.*, 2009, p. 77.

2. Alimentarea cu apă

Necesitatea alimentării oraşului Iaşi cu apă potabilă a apărut odată cu statornicirea aici a scaunului domnilor Țării Moldovei⁸³. Înainte de transformarea Iaşului în capitala Moldovei, necesarul de apă era satisfăcut prin izvoarele de pe marginea terasei Bahluiului și fântânile săpate în cuprinsul aşezării.

Ridicarea urbei la rangul de capitală a dus la îndesirea locuirii pe terasa Bahluiului și la o contaminare a apelor freatice cu reziduri de la activitățile umane din ce în ce mai intense.

Din prima jumătate a secolului al XVII-lea avem deja informații că apa din oraș nu mai era bună pentru consum. Misionarul italian Petru Bogdan Baksic a notat la anul 1641, că „apa nu e bună, e sărată; apa bună se găsește afară din oraș și se aduce de acolo”⁸⁴. Paul de Alep, însoțitorul patriarhului Macarie al IV-lea în vizită la domnul Vasile Lupu, a remarcat că apa e dulce și sănătoasă, dar cu toate acestea domnul a poruncit să li se aducă de băut bere și mied: „iar pentru noi domnul a pus să ni se dea bere și mied, căci în toată această țară nimeni nu bea apă goală, afară doar de câțiva”⁸⁵. Evlia Celebi a notat la 1659 că în Iași „nu se află nici o cișmea; toată populația bea numai apă adusă cu carele, în butoaie numite ciubăre”⁸⁶. Cu toate că nu avem nici o informație scrisă directă de la cronicari sau călători străini contemporani, se crede că în timpul domniei lui Vasile Lupu s-a realizat prima aducțiune de apă în capitală. Izvoarele arheologice atestă introducerea olanelor de ceramică pentru aducerea apei în oraș și la Curtea domnească începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, fapt ce ar sugera că pe finalul domniei, după ce a terminat de construit feredeele, Vasile Lupu a întocmit prima rețea de aducțiune⁸⁷.

Cea dintâi știre scrisă despre aprovizionarea cu apă proaspătă a oraşului ne este oferită de Ion Neculce, care atribuie domnului Antonie Ruset meritul de a fi realizat o aducțiune în anul 1676, cu ocazia renovării bisericii Sf. Nicolae Domnesc: „au dires clopotnița la Sfetei Neculaiu, o au șindilit peste tot și au făcut zidu împregiur și au zugrăvitui pristolul, cum să vede, și au adus și apă pe vale, pân-în zidul ceștii beserici, carei pe urmă cu vremea s-au astupat, netocmind-o nime”⁸⁸. În

⁸³ Pentru problema alimentării Iaşului cu apă, în afara monografiilor consacrate dedicate istoriei oraşului, v. și C. I. Andreescu, *op. cit.*, p. 193-273; Idem, *Inițiative particulare de aducere a apei potabile la Iași*, în *Arhiva Românească*, VI, 1941, p. 311-323; N. Peiu, D. Simionescu, *op. cit.*; B. Apăvăloaei, *Alimentarea cu apă a oraşului Iaşi în perioada domniilor fanariote*, în *CI*, XXX-XXXI, 2011-2012, p. 93-106.

⁸⁴ *Călători străini...*, vol. V, p. 233-234.

⁸⁵ *Ibidem*, vol. VI, partea I, p. 59 și 66.

⁸⁶ *Ibidem*, partea a II-a, p. 485.

⁸⁷ Al. Andronic, *op. cit.*, p. 66.

⁸⁸ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat (1661-1743)*, în *Letopisețul Țării Moldovei*. Grigore Ureche. Miron Costin. Ion

jurul anului 1710, Erasmus Heinrich Schneider von Weismantel lăuda apa de la fântâna Păcurari⁸⁹, de unde se aprovizionau cu apă locuitorii orașului: „la Iași este o fântână frumos zidită și vestită, de unde ia apă tot orașul și este destulă, de se și vinde în oraș”⁹⁰.

Înepând cu perioada domniilor fanariote, alimentarea capitalei cu apă potabilă a devenit o problemă stringentă, așa cum o demonstrează numeroase documente interne și observațiile călătorilor străini. Prin urmare, domnia s-a implicat direct în captarea unor izvoare din vecinătatea orașului și aducerea apei în fața curții domnești, de unde era distribuită orașenilor.

În timpul domniei lui Grigore Ghica s-a făcut, cu mari eforturi materiale și umane, alimentarea orașului cu apă din sursa Copou. După marele incendiu din 1723, care a mistuit cu totul capitala și Curtea domnească, domnul a întrezărit posibilitatea și necesitatea de a aproviziona orașul cu o sursă constantă de apă pentru a se putea interveni cu succes în cazul unui nou pârjol. Cronicarul Ion Neculce a consemnat că după primii trei ani de domnie în care domnul a reșezat țara, Grigore Ghica a refăcut mănăstirea și casele de la Frumoasa, Curtea domnească, precum și „două cișmele, fântâni aduse pre oale, cu multă cheltuială, una dinaintea porții curții domnești și una dinaintea feredeului. Așjidere și feredeul l-au mai tocmit”⁹¹. *Cronica Ghiculeștilor* preamărește realizările domnului astfel: „mai văzând domnul că Iașul ducea mare lipsă de apă de băut și de aceea oamenii erau nevoiți în timpul verii să bea orice apă găseau și se îmbolnăveau de fel de fel de boli, s-a hotărât să înlătore acest neajuns al lipsei de apă. Cu multe cheltuieli a adus apă limpede și bună de băut și a zidit trei fântâni în fața curții, orânduind și o anumită răsplată pentru unul din acei meșteri străini aduși din altă parte, ca să aibă grijă de aceste fântâni, așa că și acest fapt este de mare pomenire pentru domn, căci un astfel de oraș era lipsit de apă bună de băut”⁹². Hrisovul domnesc din 10 februarie 1741, întărit ulterior în mai multe rânduri, aduce lămuriri asupra modului cum a fost adusă apa în oraș. Domnul mulțumește la doi meșteri suiulgi străini, Constantin și Dima, care au întocmit și întreținut lucrarea, mai ales în timpul ocupației rusești din anii 1735-1739. Drept răsplată Grigore Ghica le fixează un salariu de 30 de lei de om pe lună, tainuri de la Curtea domnească, lemne de ars, precum și două calfe, ajutoare scutite de dări⁹³. Faptul că în timpul ocupației rusești fântânile din oraș au fost stricate este întărit de relatarea lui Kelemen Mikes, care a menționat într-o scrisoare din 22 iulie 1739 că la

Neculce, ediție Tatiana Celac, Chișinău, Editura Hyperion, 1990, p. 296.

⁸⁹ L. Rădvan, *O cișmea și începuturile mahalalei Păcurari din Iași*, în *AȘUI*, Istorie, LXII, 2016, p. 97-124.

⁹⁰ *Călători străini...*, vol. VIII, p. 351.

⁹¹ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 430.

⁹² *Cronica Ghiculeștilor...*, p. 293.

⁹³ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. V, d. 9, 540.

Iași „apă trebuie cărată de departe”⁹⁴. Locul de unde era adusă apa pe olane nu este indicat în mod direct. Într-un document din 14 mai 1743 este menționată „cărarea haznalii” în Muntenime, în malul Rîchii, deci în zona dealului Copou⁹⁵. Din documentul din 6 decembrie 1751, prin care se delimitau locurile de dugheni de pe Ulița Mare ale mănăstirilor Galata și Adriano din Rumelia, aflăm că „apa haznalei gospod” trece prin fața porții mănăstirii Trei Ierarhi, la intersecția dintre Podul Vechi și Ulița Mare⁹⁶. Din cele două documente putem deduce că apa era captată de undeva din zona Muntenime-Copou și era adusă în oraș pe lângă latura de est a Uliții Mari.

Incendiul din 1751, din timpul domniei lui Constantin Mihai Cehan Racoviță, a mistuit toată munca depusă de Grigore Ghica. Orașul, cu bisericile și mănăstirile sale, Curțile domnești și haznaua din fața lor au fost arse cu totul. Noul domn, Grigore Matei Ghica s-a străduit să restaureze o parte din binefacerile tatălui său. Potrivit letopisețului lui Pseudo-Enache Kogălniceanu: „văzând domnul pomenile ce făcuse tatăl mării-sale, Grigore-vodă, în Moldova, s-au îndemnat și mările-sale de au făcut o hazne mică, în trii colțuri la poarta Curții domnești, denainte haznalii cei mari a tătâne-său, cu trii șuruburi”⁹⁷.

Revenit în domnie, Constantin Mihai Cehan Racoviță, a făcut și el o cișme în fața Curții domnești, așa cum rezultă din actul din 28 aprilie 1756 prin care domnul întărește meșterilor suiulgii Dima și Constantin un loc de dughene în preajma haznalelor, ca semn de mulțumire pentru munca depusă la restaurarea aducțiunilor de apă⁹⁸. Frații Dima și Constantin au primit de la același domn, drept răsplată pentru repararea feredeului de la Curtea Domnească, o bucată de loc domnesc în fața porții mănăstirii Trei Ierarhi⁹⁹. Prin documentul din 15 august 1756, Constantin Cehan Racoviță prezintă modul cum au fost aduse apele la Curtea Domnească de domnii Grigore Ghica și Grigore Matei Ghica cu ajutorul meșterilor suiulgii Dima și Constantin, special aduși de la Constantinopol. Pentru buna funcționare a haznalelor, domnul a fixat un perimetru de siguranță în jurul fântânilor, care nu putea fi împresurat de vecini, precum și o pază permanentă alcătuită dintr-un căpitan și doi slujitori de la agie. Ca să se evite necuviințele de la cișmele, s-a instituit regula ca bărbații să folosească haznaua nouă a lui Grigore Matei Ghica, iar femeile să ia apă de la haznaua veche a lui Grigore Ghica. O atenție deosebită s-a acordat traseului conductelor ce alimentau cișmelele. Indiferent de statutul proprietăților pe care le străbătea, nimeni nu avea voie să construiască, să sădească pomi sau să depoziteze gunoi pe o lățime cuprinsă între patru și șapte

⁹⁴ *Călători străini...*, vol. IX, p. 204.

⁹⁵ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. V, d. 400.

⁹⁶ *Ibidem*, d. 670 și d. 671.

⁹⁷ Pseudo-Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 67. Vezi și *Cronica Ghiculeștilor...*, p. 701.

⁹⁸ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VI, d. 16.

⁹⁹ *Ibidem*, d. 64.

stânjeni de o parte și de alta a conductei de apă. Traseul conductei de olane venea de la Ganscă, probabil din „mahalaua Muntenimii, pe Ulița Păcurariului, la Râpa de Sus”, așa cum rezultă dintr-un document din 9 octombrie 1756¹⁰⁰, urma Ulița Mare și se oprea în fața porții Curții domnești. De-a lungul acesteia nimeni, indiferent de statutul social, nu avea voie să ia apă pentru uzul propriu¹⁰¹.

Meșterii suiulgii Dima și Constantin au lucrat și pentru mănăstirea Trei Ierarhi. În schimbul reparațiilor făcute la fereleul mănăstirii, egumenul așezământului dăruiește, în 1761, meșterilor de la Constantinopol locul cu pivniță al vechilor școli ridicate de Vasile Lupu¹⁰².

Grigore Alexandru Ghica a continuat munca înaintașilor săi Ghiculești¹⁰³ și a făcut noi cișmele la poarta mănăstirii Sf. Spiridon și la mănăstirea Golia: „văzând că s-a înmulțit norodul în Eși și apa le este puțină, au socotit să aducă apă să aibă săracii îndistul. Și așa au adus din trii-patru locuri, cu mari cheltuieli, făcând două cișmele minunate și frumoasă, plini de apă, la poarta lui Sfeti Spiridon și altă cișme la poarta Golii, și aceia și mai frumoasă și cu mari hazne, cari adăpa tot norodul”¹⁰⁴. Pentru repararea și extinderea conductelor de apă, domnul a cerut voie sultanului să cumpere patru sute de țevi de plumb de la Constantinopol, deoarece se credea că acestea păstrează mai bine calitățile apei. Sultanul Mustafa al III-lea a încuviințat la 23 martie 1766, arătând că „apele de la unele cișmele pe care locuitorii și supușii statorniciți în principatul Moldovei le-au băut și le-au folosit mereu, odată cu trecerea timpului au căpătat iz și de aceea, pentru repararea și refacerea cișmelelor a fost nevoie de patru sute bucăți de țevi de plumb, dar neputând fi procurate în Moldova, au fost cumpărate de la Poarta fericirii mele patru sute de bucăți de țevi de plumb, pentru repararea drumurilor ce trebuie reparate”¹⁰⁵.

În așezământul lui Grigorie Alexandru Ghica dat mănăstirii Sf. Spiridon în anul 1765, domnul menționează aducerea apelor aici: „deosebitu fiind trebuința nu numai pentru spital ce și pentru a obștii folos și odihnă de îndestulare de apă, iarăși prin a noastre domnești cheltuielile ziditu-s-au din nou doao ceșmele alături cu poarta cea mare a numitului sfințitu lăcașu cu haznalele dinnăuntru mănăstirii, ca să fie atât pentru trebuința lui și a bolnavilor, cât și celor de pe împregiurul lui și a obștii. Din care haznalele fiind apă de prisosită s-au rânduit și la altă ceșme ce s-au mai făcut iarăși prin a noastră cheltuieli la răspântiile Uliței Strâmbe, iarăși pentru îndestularea obștii”¹⁰⁶. Acum este atestată și prima inițiativă privată de aducere a

¹⁰⁰ *Ibidem*, d. 60.

¹⁰¹ *Ibidem*, d. 53.

¹⁰² *Ibidem*, d. 375-376.

¹⁰³ M.-C. Amărieuței, *op. cit.*, p. 179-202.

¹⁰⁴ Pseudo-Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 119.

¹⁰⁵ V. Veliman, *Relațiile româno-orientale (1711-1821). Documente turcești*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1984, d. 157.

¹⁰⁶ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VI, d. 626.

apei de la Copou. Boierul Ioniță Cantacuzino hatman, cu ajutorul lui Dima suiulgiu, a captat un izvor la Copou, pe care l-a adus la reședința sa din Iași folosindu-se parțial de conductele de la mănăstirea Sf. Spiridon¹⁰⁷.

Pentru a se tocmi haznalele de la mănăstirea Golia, Grigore Alexandru Ghica, a cumpărat un loc de la poarta acesteia, la 9 iunie 1766: „afară de apa ce s-a adus la mănăstirea Sfântului Spiridon s-a adus și altă apă, deosebită, la mănăstirea Golia, după cum să văd și la parte și la alta. Dar fiind trebuință ca să se scoată haznaua de la Golia afară la uliță și mănăstirea ne având loc pentru trebuința haznalei, fiind un loc de casă cu pivniță de piatră lângă zidul mănăstirii Golia...s-au luat dintru dânsul și s-a dat mănăstirii Golia, pentru scoaterea și facerea haznalei afară”¹⁰⁸.

Eforturile acestui domn, dar și a înaintașilor săi, au fost evidențiate de Frederick Calvert, lord Baltimore, care a observat că râul Bahlui era folosit doar la spălatul rufelor, iar pentru băut se folosea apa adusă din munți prin olane¹⁰⁹.

Activitatea fraților Dima și Constantin a încetat în anul 1777, când printr-un hrisov dat la 17 iulie este numit suiulgiu Gheorghe, „om vrednic la treaba suiulgiului și vrednic a purta de grijă pentru toate apele și haznalele...cum pre largu să arată la anaforaoa dumilorsale veștilor boieri, care s-au întărit de domniia me”¹¹⁰.

Suiulgiul Gheorghe reapare în vremea lui Constantin Dimitrie Moruzi, în martie 1782. Domnul a orânduit pe Gheorghe suiulgiul și „i-a dat lui în seamă și purtarea sa de grijă toati apile și haznelile, atât cele vechi ce sunt făcute mai denainte, ca și aceste ce sunt făcute de domnie mea acum, pintru care datoriu să fie Gheorghe suiulgiul de-a pururea și în toată vremea a ține apile deplin, cu toate drumurile lor tocmita și haznelile curate și grijite cu îndestulă apă veștitorilor orașani”. Drept răsplată, domnia a miluit pe meșter și pe oamenii săi cu scutiri de taxe. Cu această ocazie s-a alcătuit și o epitropie formată din boierii Ioan Cantacuzino, Ioniță Canta și Manolache Balș, care trebuia să țină evidența cheltuielilor necesare întreținerii cișmelelor¹¹¹.

După încheierea războiului ruso-austro-turc din anii 1787-1792, distribuția apei în Iași a fost din nou reglementată. La 12 iunie 1793, domnul Mihail Constantin Șuțu îl numește pe Chiriac suiulgiu în fruntea gospodăririi apelor din capitală. În sarcina acestuia și a oamenilor din subordine, intra îngrijirea a trei cișmele din vremea lui Grigore Alexandru Ghica, a nouăsprezece haznele făcute de

¹⁰⁷ *Ibidem*, d. 625 și 627.

¹⁰⁸ *Ibidem*, d. 715.

¹⁰⁹ *Călători străini...*, vol. IX, p. 496.

¹¹⁰ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VII, d. 300.

¹¹¹ *Ibidem*, vol. VIII, d. 79.

Constantin Dimitrie Moruzi, precum și a fereedelor de la Beilic și de la Curtea domnească¹¹².

Cu toate eforturile depuse de domnii Constantin Dimitrie Moruzi și Mihail Constantin Șuțu, la începutul secolului al XIX-lea alimentarea cu apă a Iașului era destul de precară. Într-o amplă radiografie a societății moldovenești, medicul Andreas Wolf a criticat în termeni destul de aspri felul în care era alimentată cu apă capitala. El a lăudat inițiativa unor domni de a aduce apă prin uluci de lemn și de a face prin piețele orașului cișmele și havuzuri, însă a condamnat lipsa de îngrijire și a arătat că doar patru fântâni din douăzeci erau funcționale. Potrivit scrierilor doctorului cele mai bune izvoare se aflau la Păcurari și la Galata: „primul țâșnește cam la o jumătate de oră de extremitatea de vest a orașului, pe dealul Copoului, al doilea, în partea de sud, nu departe de mănăstirea Cetățuia, spre mănăstirea Galata”¹¹³.

Problema alimentării cu apă a fost remediată de Alexandru Moruzi în anii 1802-1806. Potrivit cronicii lui Manolachi Drăghici „el a adus din Țarigrad meșteri suiulgii care au îndreptat cursul multor izvoare mari de la Ciric către Iași și cu greu au suit apa până la al doilea nivel al cerdacului de la poarta Goliei. De acolo, prin numeroase țevi, apa era dirijată către curțile boierești și către marginea drumurilor, așa cum cereau nevoile comunității...A mai coborât vodă Moruzi și alte ape de la Copou pentru îndestularea părții de sus a Iașului”¹¹⁴.

Strădania domnului de a alimenta cu apă orașul a fost surprinsă și într-o serie de documente interne emise între 1803-1806¹¹⁵. Potrivit acestora domnul a continuat munca tatălui său Constantin Moruzi, care din banii săi a adus apă în oraș de la Ciric și Șapte Oameni. Pe lângă izvoarele captate de părintele său, ce însumau 22 de măsuri de apă curgătoare, domnul a sporit cantitatea de apă prin noi captații întreprinse pe dealul Ciric, Șapte Oameni și Aroneanu, ajungând astfel la 57 de măsuri de apă. Toată apa era trecută peste valea Ciricului și a Cacainei prin viaducte de piatră și adusă la haznaua de la mănăstirea Golia. De aici ea era distribuită la 16 cișmele obștești și la 12 boieri mai importanți. Întreaga lucrare a costat 100.000 de lei, fără a impune locuitorilor noi biruri. Pentru întreținerea lucrării a fost numit un suiulgibașă ajutat de șase suiulgii cu leafă lunară, precum și patru pietrari și patru olari scutiți de bir care să lucreze în caz de nevoie. Aceștia erau subordonați unei epitropii alcătuită din cinci boieri, care administra, împreună cu negustorul Andrei Pavli, sumele de bani necesare.

¹¹² *Ibidem*, vol. IX, d. 177.

¹¹³ *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 1276.

¹¹⁴ Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 228.

¹¹⁵ *Uricariului. Cuprinzătoriu de brisoave, anaforale, tratate și alte acte a le Moldo-Valahiei*, sub redacțiunea lui Teodor Codresco, partea a patra, Iași, Tipografia Buciumului Romanu, 1857, p. 97, 103, 167; *Ibidem*, vol. V, Iași, 1862, p. 38-48.

Aducerea apei la Golia a acoperit doar necesarul de apă al părții de jos a orașului. Pentru îndestularea cu apă a părții de sus, Muntenimile și Copoul, Alexandru Moruzi a îngăduit unui grup de boieri să se asocieze pentru efectuarea unor captări din această zonă a orașului. La această tovarășie au participat nouă boieri mari ai țării, care au reușit să adune prin eforturi conjugate 19 măsuri de apă. Bazinul principal de captare era în curtea hatmanului Săndulache Sturza de unde apa era distribuită logofătului Constantin Balș, logofătului Costache Ghica, vornicului Iancu Leu, hatmanului Neculai Stratulat, vistiernicului Alecu Balș, vornicului Lupu Balș, postelnicului Nicolake Balș și lui George Tufecci bașa (Leondari)¹¹⁶.

În anii ocupației rusești din 1806-1812, Manolachi Balș a zidit biserica Sf. Nicolae cel Sărac de lângă casele sale, iar la poartă a făcut o cișmea cu o statuie de piatră care reprezenta un eremit¹¹⁷.

Eforturile domnului Alexandru Moruzi, secondat de marea boierime, de a aproviziona capitala cu apă potabilă au fost prezentate și de câțiva călători străini de la început veacului al XIX-lea. Prințul Dimitri Bantâș-Kamenski a relatat într-o scrisoare din anul 1808 că „râul Bahlui, care curge prin Iași, nu merită nici o atenție, din cauza apei sale stătute și a miasmelor pestilențiale. Pentru băut se folosește apă bună din fântâni”¹¹⁸. Feodor Karacsay a constatat în 1817 că „de fântâni cam duce lipsă orașul; apa este adusă de obicei în oraș prin uluci de lemn, de aceea sunt o mulțime de sacagii care duc apa din casă, în schimbul unei plăți neînsemnate. Se mai găsesc și cisterne și câteva puțuri cu găleata”¹¹⁹.

Cercetările arheologice întreprinse în diferite puncte ale vetrei istorice a orașului Iași, au surprins numeroase fragmente din rețelele de conducte de olane ceramice, dar și de lemn, amenajate pe parcursul veacurilor XVII-XIX. Ca o caracteristică generală se remarcă grija deosebită a meșterilor pentru integritatea rețelei. Conductele de olane erau îngropate la adâncimi de circa 1 m față de nivelul medieval de călcare și erau așezate pe un pat de cărămizi sau de piatră. Îmbinările segmentelor erau perfect etanșetizate cu mortar de var și călț. De cele mai multe ori conductele erau protejate de o îmbrăcăminte din pietre sau cărămizi dispuse în triunghi și bine prinse în mortar de var. În căutarea unor soluții care să confere lucrării mai multă rezistență, s-au folosit trunchiuri de copaci scobiți prin mijloc.

Traseele urmate de fragmentele de rețele analizate cu greu pot fi reconstituite. Conductele construite de Grigore Ghica și Grigore Matei Ghica în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, au fost identificate în lungul bulevardului Ștefan cel Mare. Rețeaua ce cobora de la Copou spre Mitropolie, pe partea de vest

¹¹⁶ V. Panopol, *Apa la Iași. Documente*, în *IN*, 8, 1930, p. 129-137.

¹¹⁷ Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 238.

¹¹⁸ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. I, p. 403.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 766.

a străzii, poate avea legătură cu aprovizionarea cu apă a feredeelor construite de Vasile Lupu pe lângă mănăstirea Trei Ierarhi. Mai multe asemenea „suiuri de apă”, au fost descoperite cu ocazia cercetărilor efectuate de Nicolae și Voica Pușcașu¹²⁰ și Alexandru Andronic¹²¹. Traseul de conducte ce cobora de la Copou spre Curtea domnească a fost localizat pe partea de răsărit a bulevardului Ștefan cel Mare. Cișmelele Curții domnești au fost scoase la iveală, cu ocazia unor lucrări edilitare, în zona intersecției bulevardelor Anastasie Panu și Ștefan Cel Mare, în fața Palatului Culturii¹²².

Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și de la începutul veacului următor, în legătură cu înființarea casei apelor de la Golia de către Grigore Ghica și domnii din familia Moruzi, datează o parte din conductele găsite în incinta mănăstirii Sf. Sava, în curtea liceului Vasile Alexandri și în spatele Magazinului Moldova. Traseul descoperit în perioade diferite, de echipe de arheologi separate, cu ocazia unor lucrări de construcții de edificii noi sau de reabilitare a unor monumente istorice, nu mai poate fi astăzi reconstituit cu precizie. Totuși, olanele găsite par a fi orientate pe un aliniament format de mănăstirile Golia, Sf. Sava și Curtea domnească.

Săpăturile de salvare ocazionate de edificarea proiectului Palas au oferit posibilitatea de a studia anexele și fortificațiile Curții domnești, precum și o parte din locuințele orașenilor construite cu precădere în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Cu acest prilej au fost cercetate un număr de circa zece trasee de conducte de olane și de lemn, folosite, în primul rând, la aprovizionarea anexelor gospodărești ale Curții. Prin urmare, eforturile domnilor fanarioți de a aduce apă proaspătă în fața porții Curții domnești nu avea ca scop doar îndestularea orașenilor, ci și asigurarea cantităților necesare funcționării reședinței domnești. Conductele de apă aprovizionau fortificațiile Curții, havuzurile din grădina domnească, grajdurile domnești, precum și locuințele slujitorilor de pe lângă Curte. Având în vedere numărul mare de obiective din curte ce trebuiau alimentate cu apă, putem înțelege mai ușor spectrul pedepsei cu ocna ce plana asupra celor ce îndrăzneau să strice „suiul haznalei domnești”.

3. Igiena și sănătatea publică

Orașul Iași a fost întemeiat într-un loc plăcut, pe terasa inferioară a râului Bahlui care colecta pâraiele de pe versanți, îndepărtând astfel murdăria de pe cuprinsul așezării. De jur împrejur, târgul era înconjurat de numeroase vii, livezi și păduri. Spre nord, spre dealul Copou se întâlneau livezi și vii ale târgoveților, ce au ajuns treptat, prin donații, în posesia marilor mănăstiri. Spre sud și vest era lunca

¹²⁰ N. N. Pușcașu, V. M. Pușcașu, *Mărturii de civilizație și urbanizare medievală descoperite în vatra istorică a Iașilor*, în *RMM-MIA*, XIV, 1983, 2, p. 23.

¹²¹ Al. Andronic, *op. cit.*, p. 66 și fig. 3 și 4.

¹²² D. Bădărău, I. Caproșu, *op. cit.*, p. 285 și n. 228.

Bahluiului cu pășuni mănoase ce încuraja creșterea animalelor și stufăriș din belșug necesar în activitățile domestice. Dincolo de albia Bahluiului, pe dealurile Galata, Cetățuia și Bucium se întindeau păduri nesfârșite, al căror lemn a fost intens exploatat pentru nevoile orașului¹²³.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în perioada în care Iașul începe să fie preferat de domni ca reședință de scaun în dauna Sucevei, cursul Bahluiului a fost barat de un dig, amenajându-se un heleșteu întins ce scălda malurile dealului orașului și cele ale dealului Galata. În prima jumătate a secolului al XVII-lea, domnul Vasile Lupu, cu învoire de la sultan, a construit în albia Bahluiului un mare zid de piatră, formând un iaz cu pești ce mărginea orașul pe laturile de vest și de sud-vest. După domnia lui Vasile Lupu, pe fondul luptelor pentru tron și a reizbucnirii conflictelor polono-otomane și ruso-austro-turce care au avut adeseori Moldova ca teatru de operațiuni militare, heleșteul Bahluiului, iazul orașului a căzut în paragină. În celebra sa *Descriere a Moldovei*, principele cărturar Dimitrie Cantemir nici nu mai amintește de existența faimosului lac amenajat de Vasile Lupu și remarcat de majoritatea călătorilor străini ce au trecut prin Iași pe la mijlocul veacului al XVII-lea. Lipsit de îngrijirea necesară și mai ales datorită cantității mari de aluviuni purtate de apele Bahluiului, iazul domnesc s-a colmatat, s-a umplut de mâl, transformându-se astfel într-o mare mlaștină care mărginea orașul pe latura de vest. Pe timpul anotimpurilor calde această mlaștină se transforma într-un adevărat focar de mirosuri neplăcute și boli contagioase¹²⁴.

La începutul perioadei fanariote, mediul ambiant din capitală se prezenta într-o stare destul de alterată, domnul și curtea sa fiind obligați să părăsească de multe ori orașul pentru a se pune la adăpost de ravagiile epidemiilor. Cronica Ghiculeștilor ne relatează cum Grigore Ghica a pierdut un fiu în timpul unei epidemii de friguri, iar ca să se vindece domnul a trebuit să petreacă o perioadă la mănăstirea Bârnova: „ În zilele acestui domn (1728), au bântuit în Moldova multe boli și mai ales friguri...Această boală a pătruns până și la Curtea domnească, și s-au îmbolnăvit și mama domnului și doamna și beizadelele, iar beizadeaua Alexandru, care era prunc, a și murit...dar domnul a suferit mai mult decât toți din pricina acestei boli...El s-a îmbolnăvit în vară și s-a prelungit boala până în luna martie, căci frigurile îl lăsau două trei zile sau o săptămână două și iarăși se întorceau, spre marea mâhnire a boierilor...Cu venirea primăverii, în luna mai, Grigorie vodă a plecat din Iași cu doamna și cu toată curtea sa și s-au dus la mănăstirea Bârnova, unde a stat două săptămâni. Fiind acolo apă bună și aer potrivit, s-a însănătoșit și s-a întors la

¹²³ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, d. 8, 9, 12, 16, 19, 20, 21, 26, 28, 34, 72, 77, 88, 89, 95, 113, 114, 125, 148, 292, 313, 399.

¹²⁴ B. Apăvăloaci, *Amenajarea râului Bahlui în secolul al XVII-lea la Iași*, în *Carpica*, XXXIX, 2010, p. 141-153.

Iași¹²⁵. După trecerea epidemiei, doamna Ruxandra, mama lui Grigore Ghica a plecat la Constantinopol ca să schimbe aerul vătămător din Iași¹²⁶. În anul 1738, în timpul unei epidemii de ciumă, domnul a fost nevoit să părăsească reședința domnească și să se refugieze cu toată curtea sa la Socola, Galata, Frumoasa, Țuțora, Orhei și Deleni¹²⁷.

Mlaștina din jurul Iașului a fost observată de unii călători prin capitala Moldovei. Frederick Calvert, lord Baltimore, în mai 1764, cu greu a putut intra în oraș din cauza noroiului: „spre dimineață am aflat că eram în preajma Iașilor, capitala Moldovei, dar în care nu am putut intra din cauza noroiului mari ce o înconjoară”¹²⁸. Medicul Baltazar Hacquet a vizitat Moldova și Iașul în mai multe rânduri între anii 1763-1788, ocazie cu care a descris mlaștinile din jurul urbei: „am ajuns în ținutul Cărligătura al cărui pământ nu este din cele mai bune din Moldova, din cauza mlaștinilor ce se întind până peste Iași. Urmând tot mereu cursul Bahluiului, peste Doroșcani, aveam în dreapta mlaștina cea mare a Iașilor. Pe această mlaștină, în bună parte secată în lunile călduroase de vară, se văd multe soiuri de bătlani...Capitala Moldovei se află pe râul Bahlui care taie toată mlaștina și din partea de sus și din cea de jos”¹²⁹. Leyon Pierce Balthasar von Campenhausen era de părere că Iașul ar putea scăpa de mlaștini dacă locuitorii ar fi construit canale speciale: „Iași, capitala Moldovei, se află pe o colină, înconjurată de altele mai înalte; Bahluiul, un râu mic, udă orașul și ar avea apă limpede, dacă ar abate, prin canale, bălțile care împrejmuiesc întregul Iași”¹³⁰. În același timp, călătorul aprecia că principala cauză a molimelor din Iași sunt provocate și întreținute de mlaștinile din împrejurimile capitalei: „clima Moldovei este blândă și sănătoasă, dacă se exceptează orașul Iași. Diferite persoane mi-au spus că bolile care bântuie ar fi aceleași cu cele de la Veneția...Miasmele bălților de lângă Iași, oprite de coline, care nu lasă aerul să circule, fac ca acest oraș să nu fie sănătos”¹³¹.

Dintre toți călătorii străini, medicul Andreas Wolf a descris cel mai bine influențele nocive ale „smârcului Bahluiului” asupra ieșenilor: „dacă cutreieri partea de sus și de jos a orașului dinspre miazăzi, atunci dai de o mlaștină foarte întinsă, numită Bahlui, și pe care eu o numesc, pe bună dreptate, Smârcul Bahlui, care își răspândește în toată regiunea – mai ales în vremea arșiței de vară – neplăcutele sale emanații rău mirositoare”¹³². Mlaștina Bahluiului și gunoaiile de

¹²⁵ *Cronica Ghiculeștilor...*, p. 289.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 295.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 423, 425, 429 și 431.

¹²⁸ *Călători străini...*, vol. IX, p. 495.

¹²⁹ *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 842.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 875.

¹³¹ *Ibidem*, p. 881.

¹³² *Ibidem*, p. 1266, 1271.

pe ulițele orașului sunt calificate de medicul sas ca fiind principalele cauze ale epidemiilor din Iasi.

În fața acestui mare inconvenient domnia a reacționat prompt. Asanarea mlaștinii Bahluiului, necesitând timp îndelugat și resurse materiale și umane indisponibile în agitatul secol al XVIII-lea, nu a fost un obiectiv prioritar pentru domnie, cu toate că au existat unele planuri. Medicul Andreas Wolf menționează intenția lui Alexandru Mavrocordat Firaris de a abate apele Siretului prin Bahlui spre Prut pentru a îndepărta apa stătută din mlaștini: „el a văzut lămurit cât de dăunătoare era băltoaca Bahluiului și era hotărât să abată pe acest teren râul Siret, de la Episcopia Roman încoace, pentru a curăța multe sate și înainte de toate, reședința de la Iași de mirosul îngrozitor al mocirlei Bahluiului și apoi să o mâne la Prut”¹³³.

Curățarea mlaștinii Bahluiului fiind un proiect dificil, domnia și-a îndreptat eforturile spre limitarea disconfortului produs de aceasta și menținerea ordinii pe cuprinsul așezării. Ca să evite mirosurile neplăcute și epidemiile din timpul anotimpurilor călduroase, domnii Moldovei au întemeiat reședințe de vară la Frumoasa, Galata, Socola și Copou. Pentru păstrarea igienei în cuprinsul orașului, domnia a instituit reguli generale de menținere a curățeniei pe ulițe și în piețe și a făcut aducțiuni de apă proaspătă din dealul Copou.

Domnia a reglementat comerțul cu produse perisabile. Printr-un act de la 1 noiembrie 1747, domnul Grigore Ghica a hotărât ca vânzătorii de carne să fie grupați la mănăstirea Barnovschi, spre a feri orașul de mirosuri neplăcute: „făcând domnia me certare pentru așezământul târgului și pentru ca să scoată tăietorii de vite cu trunchiurile lor de o parte să nu facă putoare la desime ulițelor, precum era obicinuiți mai înainte a să băga pen desime uliții, am poroncit boierului nostru dumnealui Panaieote vel agă, să scoată pe misărcii cu scaunele lor, și să-i aședză unde le va găsi un loc mai de o parte...s-au găsat loc de treabă lor, a misărciilor, și i-au aședzat pe locul sfintei mănăstiri Barnovschii, ce iaste de la poarta mănăstirii dincoace, despre apus unde și egumenul de la Barnovschie... primindu-i cu voie lui și cu folosul mănăstirii, au cheltuit câțiva bani de au făcut șoproane, ca să încapă cu toții și alte damuri pentru ținere vitelor și a cărnii cu toată trebuința lor”¹³⁴. Reglementarea introdusă de Grigore Ghica nu a avut prea mult succes întrucât pe cuprinsul orașului apar în continuare menționate în documente cășăpii sau mesercii. Locul din fața mănăstirii Barnovschi a fost părăsit și transformat în groapă de gunoi, așa cum reiese dintru-un document din 3 aprilie 1785¹³⁵. La sfârșitul secolului al XVIII-lea străzile capitalei erau sufocate de gunoaiile comercianților de carne. Doctorul Andreas Wolf precizează că tot peștele nevândut în zilele de post este aruncat pe ulițe și lăsat să putrezească alături de alte stârvuri de animale. Din

¹³³ *Ibidem*, p. 1272, n. 31.

¹³⁴ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. V, d. 547.

¹³⁵ *Ibidem*, vol. VIII, d. 278.

această cauză orașul „poate fi socotit ca un adevărat rezervor de ciumă, unde băntuie bolile cu fierbințeală îndeosebi frigurile cele mai rele și mai îndărătnice și alimentează cu prisosință focarul celorlalte epidemii ce se furîșează prin împrejurimi”¹³⁶. La începutul secolului al XIX-lea, domnul Scarlat Alexandru Calimah, dorind să îmbunătățească curățenia orașului și ușurința circulației pe ulițe, a stabilit un loc, la capătul Podului Vechi, pentru comercializarea produselor de origine animalieră: „întâi să se facă cercetare unde a fost în vechime piațul pescăriei și a celorlalte vânzări: cărnuri de mascuri, lăpturi și altele și apoi să se socotească acel piaț de nu este în mijlocul orașului, ca să aducă aerului vătămare și ulițelor împiedicare și necurătenie. Și cercetând dumnealui, a aflat că este piațul al pescăriei și al celorlalte împreună, din vechime s-a aflat în capul uliței Podul Vechi, în ulița de la meidanul ce se coboară către Cacaia, unde este cu totul păzită curățenia orașului și înlénirea umblării în oraș”¹³⁷. După alte cercetări s-a aflat că un loc potrivit pentru comercializarea cărnii și verdețurilor se găsește și pe Ulița Sf. Teodor, în dosul Târgului de Sus: „apoi am cercetat și am văzut că ulița Sf. Teodor, ce este din dosul Târgului de Sus, nu are multe umblări a orașenilor, fiind deoparte și s-a socotit că ar putea și acolo a se face o parte de adunare din acest alișveriș, care a se statornici acele două piațuri ale pescăriei vechi din ulița Sf. Teodor, în dosul Târgului de Sus”¹³⁸.

Pe lângă reglementarea comerțului cu produse perisabile, domnia s-a îngrijit și de îndepărtarea meșteșugurilor nocive spre marginea așezării. Prin hrisovul din 20 iunie 1784 Alexandru Constantin Mavrocordat acordă breslei tâlpălarilor „un loc ce iaste aice în Iași dinspre Bahluiu, din gios de Cișmeaoa Păcurari...ca să fie pentru hrana lor după meșteșugul lor ce au de dubăsc piei și făcu teletine...fiind loc cu ponoară și cu mlaștini și cu izvoară de apă sărate, iar după meșteșugul lor le iaste de trebuințe”¹³⁹. Cu ocazia cercetărilor arheologice făcute în spatele Palatului Culturii, pentru descărcarea de sarcină arheologică a terenului afectat de proiectul Palas, au fost descoperite mai multe instalații din lemn folosite pentru dubitul pieilor, ceea ce certifică existența în această zonă periferică, pe malul Bahluiului, a încă unui cartier al breslei tâlpălarilor.

Odată cu aducțiunile de apă în oraș au fost introduse băile publice, necesare întreținerii igienei corporale a ieșenilor. Încă din vremea lui Vasile Lupu este menționat feredeu de la Curtea domnească și feredeu de mănăstirii Trei Ierarhi. În perioada fanariotă, pe lângă băile menționate mai apare și feredeu de la Beilic, destinat spre uzul turcilor aflați în trecere prin Iași. Lordul Frederick Calvert de

¹³⁶ *Călători străini...*, vol. X, p. 1272.

¹³⁷ *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri. 1776-1861*, seria A, Moldova, vol. II, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1960, d. 35.

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VIII, d. 220.

Baltimore remarca, în 1764, că dintre edificiile publice cele mai interesante sunt băile de piatră, de formă ovală, cu compartimente speciale destinate femeilor și bărbaților¹⁴⁰. Băile turcești au fost îndelung apreciate de Johann Christian von Struve, în 1791: „mai ales am găsit în frecarea pielei după baie și în masarea membrelor cu o îndemânare deosebită, de către un personal pus anume pentru acesta, un mijloc extrem de activ de întărire și înviorare, după folosirea căruia m-am simțit ca nou născut¹⁴¹. Medicul Andreas Wolf, foarte atent în observațiile sale privitoare la orașul Iași de la sfârșitul veacului al XVIII-lea, povestește că în capitala Moldovei erau trei feredee. Unul se găsea la Curte și deservea pe domn și familia acestuia. Altul se afla în cartierul turcesc, la Beilic și era destinat cu precădere negustorilor și solilor din Imperiul Otoman. Cel din urmă feredeu era poziționat în spatele Mitropoliei și era folosit de familiile importante din capitală. Funcționarea normală a băilor era foarte importantă. În caz de avarie la una dintre conductele de aducțiune a apei se prefera întreruperea cișmelor publice, decât închiderea feredeedelor¹⁴². Modul de funcționare a băilor construite după moda turcească a fost descris de Alexandre Morieles în timpul călătoriei acestuia prin Moldova din anul 1809: „clădirea mi s-a părut frumoasă și mare. Urci mai multe trepte, care duc într-un vestibul din care dai într-o galerie lungă cu o mulțime de paturi mici de o parte și de alta, având pe dreapta și pe stânga cămăruțe pentru dezbrăcat. Acolo băiași te despoaie de tot, te încălță cu papuci prinși de niște cercuri de fier și te bagă într-o încăpere mare rotundă, a cărei cupolă înaltă și străpunsă în vârf de un luminator rotund, de proporții vaste, lasă să pătrundă înăuntru lumina și aerul. Această încăpere este pardosită cu lespezi mari de marmură care, încălzite de sobe subterane, radiază o căldură ce impune neaparat folosirea papucilor de care am amintit. O apă limpede, ce curge continuu în mici șiroaie dintr-o fântână frumoasă așezată în mijlocul sălii, se transformă în aburi groși când se răspândește pe lespezile fiebinți și în câteva minute ești acoperit de o sudoare abundentă. Atunci un băiaș, gol și el, te ia în primire și-ți freacă trupul cu o mânășă de pânză groasă și printr-un masaj ușor scoate toate impuritățile din piele. Această operație este deseori întreruptă de căderea apei reci ce ți se aruncă cu căldarea pe cap și care de acolo curge șuvoaie peste tot trupul, fără a întrerupe totuși transpirația. În sfârșit, când după toate aceste procedee ai ajuns la o stare de curățenie desăvârșită, ți se unge trupul cu spumă de săpun parfumat, te usucă cu un prosop fin și ești dus înapoi în galeria unde te așteaptă un pat foarte curat, deși fără cearceafuri, dar cu multe perne și învelitori”¹⁴³.

¹⁴⁰ *Călători străini...*, vol. IX, p. 496.

¹⁴¹ *Ibidem*, vol. X, partea a II-a, p. 1126.

¹⁴² *Ibidem*, p. 1275-1276.

¹⁴³ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. I, p. 472-473.

În perioada domniilor fanariote apare și primul spital din capitala Moldovei. Într-un oraș dominat de numeroase focare de epidemii, înființarea unui spital, care să vegheze la sănătatea orașenilor, era o cerință neaparat necesară. Inițiativa întemeierii unui spital nu a aparținut domniei, ci lui Ștefan Bosie fost mare jitnicer, care a cumpărat la 25 decembrie 1751, casele lui Gheorghe Carp de pe Ulița Hagioaei pentru a clădi o biserică închinată Sfântului Spiridon¹⁴⁴. Mănăstirea întemeiată de Bosie a fost scutită de unele dări de domnul Constantin Mihail Cehan Racoviță la 15 mai 1756. Același domn a hotărât la 1 ianuarie 1757 să înființeze un spital la „mănăstirea nouă, ce din nou s-a zidit aici în târgul Iașilor, a Sfântului ierarh și de minuni făcător Spiridon...ca să aibă săracii bolnavi cheltuiala lor, ce se cade după orânduială”¹⁴⁵. În ani 1760-1761, domnul Ioan Theodor Calimah a întărit daniile predecesorilor săi și a hotărât ca bolnavii de ciumă să fie adăpostiți la „schitul dumisale jitnicerului Ștefan Bosie ce iaste aicea în Codrul Iașului...fiind locul acela al schitului, mai pe laturi de alți locuitori”¹⁴⁶. Grigore Alexandru Ghica a reorganizat așezământul în anul 1765. Domnul a pus să se facă noi corpuri de clădire pentru primirea bolnavilor autohtoni și străini, a înființat o spișerie, a făcut o aducțiune de apă de la Copou, a reglementat veniturile spitalului și a fixat salariile doctorilor și personalului auxiliar¹⁴⁷. Deosebit de spitalul de la mănăstirea Sfântul Spiridon, Constantin Dimitrie Moruzi, în luna octombrie 1778, a hotărât înființarea postului de doctor al orașului, precum și o spișerie obștească¹⁴⁸. La 19 august 1784, Domnul Alexandru Constantin Mavrocordat a fixat venituri pentru doctorul, chirurgul și moașa orașului, cu condiția ca cei trei să-i trateze pe orașeni, indiferent de starea materială a acestora: „însă și doftorul obștii i gerahul și moașa datori să fie de-a pururea și în toată vremea a merge spre căutatea bolnavilor de obști, mulțumindu-să de la fieștecarile cu cât i să va da, după puțința și starea sa. Iar pe cei neputincioși să-i caute fără de nici o plată”¹⁴⁹. Alexandru Mavrocordat a reorganizat, prin hrisovul din august 1785, spitalul de la Sfântul Spiridon, întărindu-i vechile privilegii și venituri¹⁵⁰. În cursul anului 1797 spitalul a fost mărit cu un nou corp de clădire, iar cișmelele au fost reparate, așa cum rezultă din darea de seamă a cheltuielilor mănăstirii Sf. Spiridon¹⁵¹.

Cu toate eforturile depuse de domnii Moldovei, spitalul de la mănăstirea Sf. Spiridon nu s-a ridicat la înălțimea așteptărilor medicului Andreas Wolf: „clădirea acestei fundații...ca spital nu corespunde deloc bunelor intenții ale

¹⁴⁴ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. V, d. 674.

¹⁴⁵ *Ibidem*, vol. VI, d. 70.

¹⁴⁶ *Ibidem*, d. 314.

¹⁴⁷ *Ibidem*, d. 626.

¹⁴⁸ *Ibidem*, vol. VII, d. 370.

¹⁴⁹ *Ibidem*, vol. VIII, d. 237.

¹⁵⁰ *Ibidem*, d. 302.

¹⁵¹ *Ibidem*, vol. X, d. 149.

ctorului, căci zidurile sale înconjurătoare sunt mult prea înalte pentru ca să poată primeni vreodată aerul spitalului cu aerul de afară...așa că oamenii sănătoși ce locuiesc aici sunt în primejdie de a-și pierde sănătatea. Camerele bolnavilor sunt clădite la nivelul pământului și în așa fel încât sunt lipite din dos de zidul înconjurător și au deci ușile și ferestrele îndreptate numai spre curtea mănăstirii”¹⁵².

După încheierea conflictului ruso-turc din 1806-1812, domnul Scarlat Calimah s-a preocupat de asigurarea unor condiții potrivite pentru prevenirea și tratarea bolilor pe cuprinsul capitalei, mai ales în contextul izbucnirii epidemiei de ciumă ce a bătut Moldova între anii 1814-1819¹⁵³.

Concluzii

Secolul al XVIII-lea, secolul fanariot, a fost unul deosebit de zbuciumat pentru istoria Moldovei în general și pentru evoluția Iașului în mod special. Pe lângă dese schimbări de domnie provocate de voința, de cele mai multe ori arbitrară, a sultanului sau a unui înalt funcționar otoman, perioada analizată a însemnat pentru orașul Iași multe incendii devastatoare, cutremure nimicitoare, ocupații militare, epidemii de friguri și ciumă. De pe urma fiecăruia dintre ele capitala a avut de suferit distrugeri și pustiiri adesea pomenite de documentele interne și jurnalele și scrisorile călătorilor străini. Din fericire, intervenția domniei în a restabili ordinea anterioară a fost promptă. Acțiunile domnilor Moldovei s-au limitat, de cele mai multe ori, doar la aspectele esențiale ale vieții urbane, precum întreținerea tramei stradale, alimentarea cu apă a orașului și asigurarea unor condiții igienico-sanitare de bază.

Cu toate că dese incendii, distrugeri ale capitalei, au creat condiții pentru o nouă structurare a spațiului urban, după modelul marilor orașe ale Europei, din lipsă de timp și resurse materiale domniile au preferat refacerea orașului după vechile rânduieli. O nouă tramă stradală, cu clădiri frumos aliniată și construite după același tipar, asanarea mlaștinii Bahluiului, sursă de mirosuri pestilențiale și focar de epidemii, ar fi fost posibile în condițiile unor domnii îndelungate și prospere, condiții imposibile pentru Moldova aceluia veac. În ciuda acestor vicisitudini, asemenea planuri au existat. Baronul Francois de Tott relatează că în anul 1767, dintr-o discuție purtată cu un dregător ieșean a aflat că orașul, distrus de un incendiu, ar fi urmat să se reconstruiască după un plan nou, modern: „a adăugat că un foc mare prefăcuse de curând cea mai mare parte a acestui oraș în cenușă, că se

¹⁵² *Călători străini...*, vol. X, p. 1277.

¹⁵³ Informații abundente despre întemeierea și funcționarea spitalelor și farmaciilor din Iași pot fi găsite la Gh. Ghibănescu, *Din actele Epitropiei Casei Sf. Spiridon*, în *IN*, 9, partea I, 1931, p. 83-120; Gh. Băileanu, *Fondarea Epitropiei Sf. Spiridon și crearea persoanelor juridice în vechiul drept privat*, vol. I-IV, Iași, Editura Viața Românească, 1929-1932; V. Râșcanu, Gh. Năstase, Șt. Bîrsan, Gh. Băileanu, *Istoria spitalului orașenesc clinic de adulți din Iași*, vol. I, București, Editura Medicală, 1956.

lucra la refacerea clădirilor arse; dar că acum casele lor vor fi făcute într-un stil mai modern¹⁵⁴. Se pare că izbucnirea conflictului ruso-turc dintre anii 1768-1774 au zădărnicit planurile de refacere a orașului după criteriile moderne. Potrivit doctorului Andreas Wolf, domnul Alexandru Mavrocordat Firaris ar fi intenționat să înlăture mizeria de pe Bahlui cu ajutorul râului Siret ce ar fi trebuit deviat spre Prut prin Iași: „el a văzut lămurit cât de dăunătoare era băltoaca Bahluiului și era hotărât să abată pe acest teren râul Siret, de la Episcopia Roman încoace, pentru a curăța multe sate și înainte de toate, reședința de la Iași, de mirosul îngrozitor al mocirlei Bahluiului și apoi să o mâne în Prut¹⁵⁵. Din cauza vremurilor tulburi, în preajma declanșării unui nou conflict ruso-austro-turc (1787-1792), domnul Moldovei a fost nevoit să plece în pribegie în Imperiul Țarist, iar planurile de igienizare a împrejurimilor capitalei au fost abandonate.

Chiar dacă nu s-a reușit refacerea orașului după moda altor capitale europene, măsurile puse în practică de domnii fanarioți au făcut din Iași unul dintre cele mai atractive orașe din această zonă. Un observator galițian anonim a remarcat în anul 1769, că „orașul Iași este capitala țării întregi și este așezat pe râul Bahlui; și cu toate că nu e mare, este bine întărit și de natură și de meșteșug omenesc¹⁵⁶. Adam Neale, medic militar de origine scoțiană, a găsit orașul în anul 1805, la finalul reabilitării urbane inițiate de Alexandru Moruzi (1802-1806), deosebit de atrăgător în comparație cu târgurile din mediul polonez: „după ce stătusem în locuințele evreiești și slave din Polonia, contrastul înfățișat de eticheta unui palat grecesc era tot atât de izbitor pe cât de plăcut¹⁵⁷. Contele croat Feodor Karacsay nota în anul 1817 că din toate așezările Moldovei, doar Iașul merită statutul de oraș: „orașele Moldovei, cu excepția Iașilor seamănă cu niște sate mari și curți spațioase...Iașii au clădiri frumoase, dintre care multe merită numele de palate. Păcat că prea numeroasele cocioabe de lut și garduri de nuiete pocesc cele mai frumoase ulițe¹⁵⁸. Pictorul englez Sir Robert Ker Porter a remarcat la finalul epocii fanariote, în anul 1820, trăsăturile plăcute ale orașului: „Iașii sunt un oraș frumos, așezat pe un teren inegal, o parte, pe coasta unei coline, iar restul de-a lungul văii...Iașii sunt un oraș bine clădit, cu multe grădini, parcuri, care, după felul obișnuit al acestor orașe răsăritene, îi sporesc întinderea, dând un aspect mai plăcut și un aer așijderea¹⁵⁹.

Datorită eforturilor depuse de domnii greci (sau grecizați) pe parcursul secolului al XVIII-lea, orașul a câștigat în suprafață, atrăgând numeroși locuitori

¹⁵⁴ *Călători străini...*, vol. IX, p. 606.

¹⁵⁵ *Ibidem*, vol. X, partea a II-a, p. 1272, n. 31.

¹⁵⁶ *Ibidem*, vol. X, partea I, p. 41.

¹⁵⁷ *Călători străini despre Țările Române în veacul al XIX-lea*, vol. I, p. 181.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 764 și 765.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 810 și 812.

atât români, cât și străini. În această perioadă capitala s-a extins în lungul principalelor drumuri ce făceau legătura cu restul țării.

Spre sud orașul a ocupat zona din spatele Curții domnești, căutând să treacă bariera naturală a Bahluiului spre a se uni cu Târgușorul din zona mănăstirilor Frumoasa și Galata¹⁶⁰. În timpul incendiului din 1723 erau deja menționate câteva case în spatele curții, pe malul Bahluiului: „pe urmă a ars Curtea domnească, apoi de la curte a sărit la casele de lângă iazul Bahluiului”¹⁶¹. Spre mijlocul secolului al XVIII-lea se înregistrează și primele tranzacții cu case în această zonă. La 5 mai 1743, Pavel butnar a vândut casa sa făcută pe loc gospod supt Gunoi, în mahalaua Feredeilor lui Ilie Sârbul bulucbaș¹⁶². La 22 aprilie 1744, Lupa și fiica sa au vândut lui Constantin logofăt o casă supt Curte gospod, ocazie cu care mai sunt menționați și alți vecini: Ion tăitor de lemne, Nicolai târsănariul, Ignătoi zlatari și Mili ciohodariu, semn că arealul era intens locuit. La 23 iunie 1762, domnul Grigore Ioan Calimah a confirmat stăpânirea asupra unui loc de casă „din locul domnesc, la Gunoiu, la poarta grajdului gospod, la capul podului, lângă casa lui Hurmuzachi 3 armaș”¹⁶³. Prezența unor numeroși vecini și martori, precum și amenajarea unui drum podit, indică sistematizarea zonei. Organizarea spațiului a fost întărită și de ridicarea bisericii Sf. Constantin și Elena în mahalaua Broșteni, supt Curtea gospod, pe loc domnesc, în vremea lui Matei Grigore Ghica. La 1 aprilie 1766, Grigore Alexandru Ghica a întărit locul bisericii și a rezolvat litigiile de proprietate cu numeroșii vecini din jur, marea majoritate slujbași domnești¹⁶⁴. Fiind o zonă intens circulată, aducătoare de profit, populată cu funcționari mărunți, negustori și meseriași, domnul Ioan Theodor Calimah a dăruit mănăstirii Sf. Ioan Zlataust tot locul domnesc din spatele Curții domnești: „o bucată de loc din dreptu loc domnesc din hotarul târgului Eșului, care locu au rămas nedat de alți luminați domni...ci iaste din giosu supt Curte domnescă unde au fostu și heleșteul domnesc”¹⁶⁵. La sfârșitul veacului al XVIII-lea porțiunea de oraș de supt curte era suficient de populată pentru a permite înființarea unei noi parohii. La 21 noiembrie 1794, Mihai Constantin Șuțu a permis preotului Ioan și unor negustori să construiască biserica Sf. Andrei din mahalaua Feredeilor „unde mai innainte fiind loc gospod au fost și fânărie gospod”¹⁶⁶. Spre finalul secolului al XVIII-lea în preajma Podului Roș, pe malurile Bahluiului s-au așezat lipovenii sub

¹⁶⁰ L. Rădvan, *Cu privire la Șesul Bahluiului, valea Nicolinei și începuturile Târgușorului de lângă Iași*, în vol. *Retrospecții medievale. In honorem Professoris emeriti Ioan Caproșu*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2014, p. 523-541.

¹⁶¹ *Cronica Ghiculeștilor...*, p. 235.

¹⁶² *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. V, d. 397.

¹⁶³ *Ibidem*, vol. VI, d. 452.

¹⁶⁴ *Ibidem*, d. 698.

¹⁶⁵ *Ibidem*, d. 342.

¹⁶⁶ *Ibidem*, vol. IX, d. 308 și 311.

protecția mitropolitului și a marilor boieri ai țării¹⁶⁷. Cercetările arheologice efectuate în spatele Palatului Culturii au arătat că în veacul al XVIII-lea orașul a început să se extindă spre Bahlui. Mai întâi au apărut câteva case pe bârne de lemn, ca mai apoi să fie clădite locuințe de piatră și cărămidă. Locul a fost repede sistematizat: s-au făcut drumuri podite cu bârne din lemn și s-a adus apă proaspătă pe olane din ceramică¹⁶⁸.

Spre nord, orașul s-a extins în zona Păcurari-Copou. Fiind un loc plin de verdeață, cu ape curate, ferit de vuetul orașului, aici s-au așezat membrii din principalele familii boierești ale țării, mai ales că în zonă se afla un faimos chioșc, loc unde domnia obișnuia ades să iasă la plimbare vara. În timpul domniei lui Ioan Theodor Calimah s-au făcut dani substanțiale cu terenuri în zona dealului Copou. La 6 martie 1760 domnul a dat un loc domnesc întins, la deal de biserica Blagoviștenilor (Sf. Patruzeci de Mucenici) „dumisale Andronache vel ban ca să-și facă dumnealui casă și ce i-ar mai trebui pe acest loc”¹⁶⁹. Biserica Blagoveștenilor, „în capul Muntenimii de Sus, despre Copou” a început a fi zidită din această perioadă. Domnul Ioan Theodor Calimah a întărit locul bisericii la 20 august 1760, ocazie cu care a miluit și pe episcopul acesteia, Ioan Gheucă fost spătar, cu un loc larg de casă și grădină aflat la răsărit de ograda lăcașului¹⁷⁰. Același domn a dăruit, la 8 septembrie 1760, lui Lupul Hadîmbul vornic de poartă un teren aflat „la Muntenimea di Sus dispre Copou, de la dealu de Păcurari, unde este locul domnesc, afară din târgul, necuprinsu de nime, și alătore pe din susu, să hotărăști cu un locu ce-au mai datu măria sa vodă miluire dumisale lui Vasile Buhăiescul biv vel paharnic”¹⁷¹. Lângă Lupul Hadîmbul a primit danie, la 23 ianuarie 1761, și Vasile Gane diacul de divan: „l-am miluit cu un loc slobod, fără nici o pricină, necuprinsu de nime la Muntenimea de Sus de la laturea târgului de locu domnesc”¹⁷². Sanda, „giupâneasa răposatului Dumitrașco biv vel medelnicer, fiica răposatului Iordache Aslan spătar”, a primit de la domnie la 1 martie 1761, „o bucată de loc din locul domnesc de lătorea târgului, despre Copou, din dosul Târgului Boilor”, în vecinătatea lui Ion Gheucă episcopul de la biserica Sfinții Patruzeci de Mucenici”¹⁷³. Ioniță Cuza fost mare stolnic a beneficiat și el de mila domnească, la 20 martie 1761, „în târgu, în Muntenimea de Sus, deasupra Păcurariului, la un loc domnesc...alătorea cu locul dumisale pitarului Ioniță Rîșcanul ce este iar dat danie de la măria sa vodă”¹⁷⁴. Tot la 20 martie 1761 au mai primit de la Ioan Theodor Calimah locuri de case și grădini în dealul Copou,

¹⁶⁷ N. A. Bogdan, *op. cit.*, 1913, p. 245.

¹⁶⁸ S. Cheptea, *op. cit.*, 2009, p. 76-78.

¹⁶⁹ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VI, d. 269.

¹⁷⁰ *Ibidem*, d. 309.

¹⁷¹ *Ibidem*, d. 318.

¹⁷² *Ibidem*, d. 329.

¹⁷³ *Ibidem*, d. 338.

¹⁷⁴ *Ibidem*, d. 346.

Constantin Rîșcanu fost mare stolnic și Ghiorghie fost mare armaș¹⁷⁵. Sora domnului, Maria jitniceroaie, a primit, la 25 aprilie 1761, „loc de casă din locul domnesc, aice în orașul domniei mele, în târgul Iașii, în mahalaua Muntenimei de Mijloc”¹⁷⁶. De împărțirea locului domnesc din dealul Copou a profitat și fostul mare vistiernic Ioan Cantacuzino, care a primit un lot foarte mare din malul Cacainei și până în drumul Copoului¹⁷⁷. Domnii următori au continuat să împartă boierilor de vază ai țării terenul domnesc din dealul Copou. La 5 februarie 1764, Grigorie Ioan Calimah, a acordat lui Necolai Nedelcu caftangiu terenul rămas dintre proprietățile altor boieri și moșia mănăstirii Trei Ierarhi. Din acest document se înțelege că domnia a dăruit dregătorilor importanți ai țării locul domnesc cuprins între marginea de nord a orașului și moșia mănăstirii Trei Ierarhi de pe dealul Copou¹⁷⁸. Noii proprietari au încercat să acapareze și din marginile de nord ale târgului, impunând la plata bezmenului o serie de orășeni din mahalalele Muntenimii de Sus și de Mijloc. Prin urmare domnul Grigore Alexandru Ghica a intervenit în favoarea târgoveților și prin două hrisoave din 3 august 1764 și 13 iulie 1766, a hotărât ca locuitorii din cele două mahalale să fie scutiți de orice bir față de noii proprietari de la marginea de nord a capitalei¹⁷⁹.

Numeroasele danii făcute de Ioan Theodor Calimah, în jurul anului 1760, din locul domnesc cuprins între latura de nord a orașului și moșia mănăstirii Trei Ierarhi, au stat la baza evoluției ulterioare a capitalei pe dealul Copoului. În decursul anilor, boierii țării au moștenit, schimbat și vândut între ei din proprietăți, au parcelat zona și au clădit palate cu anexe gospodărești și grădini întinse, unde imitau stilul de viață și luxul Curții domnești¹⁸⁰.

Unele din loturile boierilor de la granița cu orașul, cu mahalalele Muntenimea de Mijloc și de Sus, au fost cuprinse, cu trecerea timpului, în teritoriul orașului. Sporind numărul locuitorilor fără loc de casă, domnia a fost nevoită să exproprieze terenurile neconstruite și părăginite, și să acorde orășenilor dreptul de a-și ridica case aici:

„... la domnia dintâi a răposat întru fericire Grigori Ghica vodă înmulțându-să norodul la Eș au dat jalobă cum că n-au undi să-și facă casă și locuri sunt prinsă de unii și stau deșarte; și rânduindu-să boieri și vornici de poartă ca să cerceteze după jaloba târgoveților au mers și au aflat acolo la 40 de Mucenici aceste locuri

¹⁷⁵ *Ibidem*, d. 346, 348.

¹⁷⁶ *Ibidem*, d. 357.

¹⁷⁷ *Ibidem*, d. 378.

¹⁷⁸ *Ibidem*, d. 556, 558.

¹⁷⁹ *Ibidem*, d. 599 și 722.

¹⁸⁰ Vezi evoluția proprietății în *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VII-X, *passim* și descrieri de locuințe boierești în *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX-X și *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. I.

a Dimii suilgiului, a Hadîmbului vornicul de poartă și acesta a Anei făr-de nici o bina făcută pe dânsese. Și arătând pomenitul domn că locurile aceste sunt făr-de nici o zidire, îndată atunce au dat voe ca cine a vrea să-și facă casă pi acele locuri au voi; și s-au făcut și hrisov ca să n-aibă de cătră nimene vreo supărare, cari hrisov esti la Mahalaoa Muntenimei de Mijloc, în cari hrisov arată că alte trei locuri s-au dat danie încă de la Ioan vodă Calimah și pentru că au trecut atâta somă de ani la mijloc și n-au făcut nici un fel de bina pi locurile aceli să nu li să ție samă daniile nici să poată sminti pe acei cari ș-ar fi făcut casă pe dânsăle¹⁸¹.

Măsurile urbanistice luate de domnii fanarioți au făcut din capitala Moldovei un punct de atracție pentru numeroși străini, care au găsit aici condiții prielnice pentru practicarea negoțului și meșteșugurilor. Pe parcursul secolului al XVIII-lea și la începutul veacului următor, jurnalele și scrisorile călătorilor străini au relevat faptul că în cuprinsul orașului se găsesc mulți greci, turci, armeni, evrei și diverse neamuri de confesiune catolică și protestantă¹⁸².

Grecii fiind creștini ortodocși s-au integrat cel mai bine în peisajul orașului. Ei se ocupau cu predilecție cu negoțul și ocupau funcțiile administrative cheie. Turcii erau negustori grupați în jurul Beilicului de pe Ulița Trăpezenească, pe lângă mănăstirea Barnovski. În urma dispozițiilor sultanilor Osman al III-lea și Mustafa al III-lea din anii 1755 și 1761, numărul negustorilor turci din Iași a fost limitat la 50¹⁸³. În Iași ei aveau un cimitir situat în Târgul Boilor, pe Ulița Sărării, peste drum de biserica Vulpe¹⁸⁴. Armenii ocupau o zonă centrală a orașului, reuniți în jurul a două biserici cu hramurile Sf. Maria și respectiv Sf. Grigorie Luminătorul. Principala lor ocupație era comerțul cu produse de lux aduse din Orient. Pe parcursul secolului al XVIII-lea, evreii erau răspândiți pe principalele ulițe ale capitalei având ca ocupație de bază micul comerț. Sinagoga lor era situată în mahalaua Cacainei, între biserica Curelari și podul Meserciilor, într-o zonă cu numeroși proprietari români. La începutul secolului al XIX-lea populația evreiască a capitalei a început să se grupeze în jurul sinagogii, cumpărând case de la proprietarii locali și plătind bezmen mănăstirilor Trei Ierarhi și Sf. Ioan Zlataust¹⁸⁵. Creștinii protestanți, lutherani au primit întărire de la domnul Alexandru C. Moruzi, la 8 noiembrie 1803, pentru un loc de biserică, cimitir, dughene și ateliere pe ulița Păcurari, între locul „răposat vornic Constantin Rîșcanu, locul

¹⁸¹ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. X, d. C, p. 389.

¹⁸² Cf. *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII-X și *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. I.

¹⁸³ V. Veliman, *op. cit.*, d. 128 și 148.

¹⁸⁴ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. IX, d. 168.

¹⁸⁵ Gh. Ghibănescu, *Catastiful Iașilor din 1755*, în *IN*, 1, 1921, p. 5-40; Idem, *Iași în 1820 (După cataografia lui Mihail Gr. Șuțu vodă)*, în *IN*, 3, 1923, p. 1-31.

mănăstirii Copou, din drumul Botoșanilor până în Bahluilul vechi¹⁸⁶. Numărul catolicilor a fluctuat în timpul administrației domnilor fanarioți. Spre finalul perioadei, populația catolică a Iașului a sporit, astfel încât la 3 februarie 1810 a fost nevoie să se deschidă un nou cimitir în afara orașului¹⁸⁷.

SYSTEMATIZATION ATTEMPTS IN THE CITY OF IAȘI

*DURING THE REIGN OF THE PHANARIOTE PRINCES**

(Abstract)

During the 18th century, in the context of the establishment of the power of the Ottoman Empire, the Country of Moldavia was ruled by princes appointed directly by the High Porte, selecting them from within the Greek families settled in the Fanar District of Istanbul. These Princes tried, during times of considerable political and military instability, to systematize the city of Iași, the capital city of the Country of Moldavia. In spite of relatively short reigns, the military occupations and the devastating fires, the city of Iași, Moldavia's main center of power, underwent periods of urban invigoration following the effort of (re)designing the street plot and the water adduction system and of imposing hygiene norms that would contribute to preventing epidemics. Following these measures, the population of the city grew and the urban perimeter was enlarged.

¹⁸⁶ *Documente privitoare la istoria economică a României*, seria A, Moldova, vol. II, d. 25.

¹⁸⁷ Ioan Neculce. *Buletinul muzeului municipal Iași*, 9, partea a II-a, 1934, p. 317.

* Rezumat tradus de Coralia Coștaș.